

YMMÄRRÄ USKONTOJA, YMMÄRRÄ YHTEISKUNTAA

Tutkimus lukion uskonnonopettajien näkemyksistä oppiaineen
merkityksellisyydestä suhteessa yhteiskuntaoppiin

Josefiina Sollo
Kirkkososiologia
Elokuu 2021
Ohjaaja: Anne Birgitta Pessi

Tiivistelmä

Tiedekunta: Teologinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Teologian ja uskonnotutkimuksen maisteriohjelma

Opintosuunta: Opetuksen ja kasvatuksen asiantuntijatyön opintosuunta

Tekijä: Josefiina Sollo

Työn nimi: Ymmärrä uskontoja, ymmärrä yhteiskuntaa. Tutkimus lukion uskonnonopettajien näkemyksistä oppiaineen merkityksellisyydestä suhteesta yhteiskuntaoppiin

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: 08/2021

Sivumäärä: 57 + liitteet

Avainsanat: Uskonnonpedagogiikka, yhteiskunta, monikulttuurisuus, uskontolukutaito, sekularisaatio

Säilytyspaikka: Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia

Muita tietoja:

Tiivistelmä:

Tässä tutkielmassa tarkastelen uskonnonopettajien näkemyksiä evankelisluterilaisen uskonnon oppiaineen erityislaadusta etenkin suhteessa yhteiskuntaoppiin. Tutkimus asemoituu muuttuvan yhteiskunnan kontekstiin. Keräsin tutkimuksen aineiston kyselyhaastattelun avulla lukion uskonnonopettajilta ympäri Suomea. Pääaineiston lisäksi tutkimuksessa on tärkeässä roolissa lukion evankelisluterilaisen uskonnon ja yhteiskuntaopin opetussuunnitelman perusteet sekä aiempi tutkimustieto. Toteutin tutkimuksen kvalitatiivisesti fenomenografista tutkimusmetodia käyttäen.

Tulosten perusteella uskonnon oppiaineen erityislaatu nykypäivän lukiossa on mahdollista kiteyttää kolmeen tärkeimpään aihealueeseen: katsomuslukutaito, dialogitaidot ja monikulttuurisuus. Näiden sisältöjen kautta uskonnon tehtävää yleissivistävänä ja kansalaiskasvatuksellisesti tärkeänä oppiaineena sekä laaja-alaisen ymmärryksen osa-alueena perusteltiin eniten. Tutkittavat pohtivat sitä, vastaako nykyinen oman uskonnon opetusta antava malli aidosti yhteiskunnan vaatimuksiin. Tutkimukseen osallistuneet opettajat seisoivat vankasti oman oppiaineensa erityisyyden takana, mutta nostivat esiin myös useampia muutostarpeita. Potentiaalisen vaihtoehtona nykyiselle mallille nähtiin uskonnon eri oppimäärät ja elämäntutkimustiedon yhdistävä katsomusoppiaine. Tutkimuksessa uskonnonopetuksen suhdetta yhteiskuntaoppiin lähestyttiin uskonnon oppiaineen yhteiskunnallisten teemojen kautta. Tutkittavat pitivät tärkeänä etenkin kulttuurin, uskontojen, katsomusten ja yhteiskunnan välisiä yhteyksiä sekä katsomuksellisten dialogitaitojen kehittymistä. Tutkimus osoittaa, että uskonnon oppiaineen sisältöjen siirtämistä toisiin oppiaineisiin ei pidetä mahdollisena. Analyysini mukaan uskonnon yhteiskunnallista roolia lukiossa tulisi korostaa aiempaa enemmän ja näiden teemojen käsittely esimerkiksi yhteiskuntaopin tunneilla olisi varmasti asian edistämisen kannalta positiivinen muutos.

Tutkimustulokset ilmentävät monipuolisesti näkemyksiä sen puolesta, miksi uskonto on yhä tänäkin päivänä perustellusti hyödyllinen ja erityinen oppiaine. Lukio yleissivistävänä oppilaitoksena tarvitsee osakseen katsomus- ja uskontolukutaitoa opettavan oppiaineen, mutta opetuksen toteuttamisen tapaan kaivataan muutosta. Kun uskonnonopetusta perustellaan sen yhteiskunnallisesta tavoitteesta käsin, ei sen tärkeää merkitystä voida tarpeeksi korostaa: kun ymmärrät uskontoja, ymmärrät yhteiskuntaa.

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO.....	1
2 USKONNON JA YHTEISKUNTAOPIN DIDAKTIikka.....	6
2.1 USKONNON JA YHTEISKUNTAOPIN TIEDONMUOTO.....	6
2.2 USKONNON OPETUS LUKIOSSA	6
2.3 YHTEISKUNTAOPIN OPETUS LUKIOSSA.....	7
2.4 OPPIAINEIDEN YHTENEVÄT SISÄLLÖT	8
3 USKONNONOPETUS MUUTTUVASSA YHTEISKUNNASSA	11
3.1 AIEMPI TUTKIMUS	11
3.2 KESKEISET KÄSITTEET: SEKULARISAATIO JA MONIKULTTUURISUUS	17
3.3 TEOREETTINEN VIITEKEHYS: USKONTOLUKUTAITO.....	18
4 TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA AINEISTON ANALYYSI.....	21
4.1 TUTKIMUSTEHTÄVÄ	21
4.2 AINEISTONKERUUMENETELMÄT JA HAASTATELULOMAKE	21
4.3 TUTKIMUKSEN LUOTETTAVUUS JA TUTKIJAN ETIIKKA	22
4.4 AINEISTON ANALYYSI	24
5 TUTKIMUSTULOKSET	30
5.1 USKONNON OPPIAINEEN ERITYISLAATU.....	30
5.2 NÄKEMYKSET YHTEISESTÄ KATSOMUSAINEESTA	36
5.3 USKONNON YHTEISKUNNALLISET TEEMAT.....	39
5.4 USKONTO JA YHTEISKUNTAOPPI: YHDESSÄ VAI ERIKSEEN	42
6 POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET	46
LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO	54

1 Johdanto

”Uskonnollinen yleissivistys ja uskonnollinen lukutaito ovat tärkeitä sekä uskonnottomalle että uskontoon sitoutuneelle lapselle ja nuorelle maailman ymmärtämiseksi ja erilaisten kulttuuristen ilmiöiden hahmottamiseksi”. Näin toteaa Suomen uskonnonopettajien liiton puheenjohtaja Tuovi Pääkkönen, kun häneltä kysytään mielipidettä uskonnon ja elämäntietämystiedon yhdistävälle katsomusaineelle.¹ Uskonnonopetuksen tarpeellisuutta on kyseenalaistettu erityisesti 2000-luvulla ja se on ajankohtainen aihe yhä tänäkin päivänä. Uskontotietämyksen tärkeyttä ihmisen kulttuurisessa elinympäristössä ei kuitenkaan voi tarpeeksi painottaa ja siksi keskustelu uskonnonopetuksen tarpeellisuudesta hämmentää allekirjoittanutta. Tartun tässä tutkimuksessa uskonnonopetuksen nykytilanteeseen ja tulevaisuuskuvaan osana yhteiskunnan muutosta. Tutkimuksen teemana on evankelisluterilaisen uskonnon oppiaineen erityisyys nykypäivän lukiossa ja samalla sen suhde yhteiskuntaoppiin. Lähestyn ilmiötä uskonnon aineenopettajien näkökulmista käsin. Tutkimus on kirkkososiologinen ja uskonnollisuus sekä uskonto ovat tarkastelun kohteena nimenomaan yhteiskunnan kontekstissa.

Juuri nyt uskonnonopetuksessa on ajankohtaista keskustelu eri uskontojen opetuksen ja elämäntietämystiedon yhdistämisestä.² Onko tämä ratkaisu kuitenkin ainoa tulevaisuuden tarpeita kestävä vaihtoehto? Tämän tutkimuksen myötä on mahdollista tuoda keskusteluun uusi ulottuvuus ja tutkia toisenlaista mahdollisuutta – uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiaineiden sisällöllistä yhdistämistä. Idea ja ajatus oppiaineiden yhdistämiseen tulee suoraan omista aiemmista tutkimuksistani. Olen syventynyt samaan tematiikkaan aiemmin kandidaatintutkielmassani, jossa keskityin tutkimaan uskonnonopetuksen muutosta yhteiskunnallisen muutoksen rinnalla³, sekä pedagogisten opintojeni seminaarityössä, jossa vertailin laadullisen sisällönanalyysin keinoin lukion uskonnon ja yhteiskuntaopin opetussuunnitelmien tavoitteiden ja oppikirjojen sisältöjä.⁴ Löytämäni yhteneväisyydet ja samalla koulumaailmassa jatkuvasti tapahtuvat muutokset etenkin katsomusaineita koskien, ovat innostaneet minut tämän teeman pariin. Aiemmista tutkimuksista saadut tulokset yhdistyvät tässä tutkielmassa aineenopettajien omiin näkemyksiin. Erityinen kiinnostukseni nimenomaan uskonnon ja yhteiskuntaopin yhteenliittymiin on peräisin myös opintojeni

¹ Mattila 2020.

² Mattila 2020.

³ Sollo 2019.

⁴ Sollo 2020.

kerryttämästä tietotaidosta teologian, valtiotieteiden ja kasvatustieteiden tieteenaloilla, sekä tulevaisuuden ammatistani juuri näiden kahden oppiaineen opettajana.

Uskonnonopetuksen ajankohtaisuus ei lakkaa olemasta yhteydessä yleisiin poliittisiin kysymyksiin kuten kansalaisyhteiskunnan, vähemmistöjen integraation, monikulttuurisuuden kasvatuksen ja ylipäättään kansalaisuutta koskeviin kysymyksiin.⁵ Uskonnonopetuksesta puhuttaessa keskiössä on usein opetuksen toteutuksen tavat.⁶ Keskustelu liittyy monesti siihen, mitä uskontoa opetetaan kenellekin ja toisaalta, tulisiko uskontoa opettaa nykykouluissa enää lainkaan. Uskonnon merkitystä kulttuuriin ja arvoihin historiasta nykypäivään ei kuitenkaan voida kiistää. Uskontoa tullaan siis tuskin poistamaan kokonaan opetussuunnitelmista, mutta opetustapoja ja sisältöjä varmasti muokataan jatkossakin ajalle sopivimpaan muotoon. Uskonnonopetus on kokenut erityisesti 2000-luvulla monia aikaansa kuvaavia muutoksia. Uskonnonvapauslain uudistus vuonna 2003 muutti tunnustuksellisen opetuksen omaa uskontoa koskevaksi opetukseksi, jolloin se puoltaa aiempaa enemmän positiivista uskonnonvapautta.⁷ Evankelisluterilaisen kirkon jäsenmäärä Suomessa on vähentynyt ja se on osaltaan vaikuttanut uskonnonopetukseen ja sen järjestämiseen muun muassa lisääntyneen vähemmistöuskontojen opetuksen muodossa. Lisäksi uskonnollinen kenttä kokonaisuudessaan on moninaistunut merkittävästi.⁸ Esimerkiksi maahanmuutto ja globalisaatio itsessään ovat lisänneet erilaisten uskontojen, katsomusten ja ideologioiden näkyvyyttä niin lokaalisti kuin globaalisti.

Yhteiskunnallisella tasolla uskonnonopetuksen näkymiä kouluissa sekä uskonnon tilaa yhteiskunnassa ylipäättään on pohdittu paljon etenkin 2010-luvulle tultaessa. Hyvä esimerkki tästä on edelleenkin voimakkaita reaktioita aiheuttava keskustelu Suvivirren sopivuudesta osaksi koulujen kevätjuhlia.⁹ Osa ihmisistä pitää Suvivirren laulamista koulussa uskonnollisena toimintana, kun taas osa kokee sen kulttuurihistoriallisesti tärkeäksi juhlaperinteeksi, jota sen onkin tarkoitus edustaa. 2020-luvulla koulujen opetussuunnitelmat kuvaavat jälleen aikaansa. Lukiossa, mikä on tämän tutkielman konteksti, evankelisluterilaisen uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiaineiden tavoitteiksi luetellaan muun muassa oikeudenmukaisuuteen, tasa-arvoon ja yhdenvertaisuuteen perustuva yhteiskunnan

⁵ Kallioniemi & Luodeslampi 2005, 18–21; Räsänen 2006, 11.

⁶ Iivonen & Paulanto 2017, 14–16.

⁷ Poulter 2013, 127.

⁸ Räsänen 2006, 10–15.

⁹ Taira 2019.

toimintaperiaatteiden ja arvojen oppiminen. Tärkeänä tavoitteena mainitaan myös globaali- ja kulttuuriosaaminen, joka pitää sisällään omien kulttuuriperintöjen arvojen ja erilaisten toimintaympäristöjen reflektointia, sekä yhteiskunnan moninaisuuden ja erilaisten kielten, identiteettien, uskontojen ja ideologioiden tunnistamista.¹⁰ Näiden teemojen hallintaa voidaan kutsua uskonto- tai katsomuslukutaidoksi, jota on yleisellä yhteiskunnallisella tasolla esitetty osaksi jokaisen ihmisen kansalaistaitoja.¹¹ Miten uskonnonopetuksen tehtävä ja tavoitteet sopivat nyky-yhteiskuntaan? Uskonnonopetuksen ja yhteiskuntaosaamisen yhteys heijastaa kuin pienoismallin tavoin uskonnon¹² paikkaa yhteiskunnassa¹³ ylipäätään. Tämän ilmiön ympärille tutkimukseni kokonaisuutena muotoutuu, kun lähdän tarkastelemaan uskonnon oppiaineen tilaa ja suhdetta yhteiskuntaoppiin opettajien näkemysten kautta.

Tutkielmani merkittävyys piilee sen ainutlaatuisuudessa. Vaikka uskonnon roolia yhteiskunnassa, sekä uskonnonopetusta itsessään ja osana katsomusainekeskustelua on tutkittu viime vuosina paljonkin, ei uskonnon oppiaineen yhdistämistä täysin toiseen oppiaineeseen ole tutkittu lainkaan. Uskonnon oppiaineesta keskustellaan julkisuudessa säännöllisesti maallikoiden toimesta. Sen sijaan ruohonjuuritasolla työskentelevien aineenopettajien, opetuksen muiden ammattilaisten sekä asiantuntijoiden ja valtiotason päättäjien näkemykset loistavat keskusteluista usein poissaolollaan. Uskonnon oppiainetta koskevan keskustelun ajankohtaisuuden vuoksi on mielenkiintoista saada tietoa suoraan heiltä, jotka oppiaineen parissa työskentelevät. Sekularisaatio, monikulttuurisuus ja hyvinvointiyhteiskunnan kipukohdat kuten eriarvoisuus ja segregatio¹⁴, ovat esimerkkejä sellaisista teemoista, jotka yhdistävät toisiinsa uskonnon ja yhteiskunnan myös kouluympäristössä.

Suuremmassa viitekehityksessä tämä tutkimus sijoittuu uskonto- ja kirkkososiologisen tieteenalan piiriin. Uskontososiologia tutkii uskontoja erityisesti sosiologisesta lähestymistavasta käsin.¹⁵ Uskonto käsitteen määrittelyn vaikeus on ollut läsnä jo

¹⁰ LOPS 2021, 63–65.

¹¹ Kähkönen 2015.

¹² Uskonto tarkoittaa tässä yhteydessä Jumalaan tai muuhun ylliluonnolliseen uskomista. Uskonolla ajatellaan olevan olennainen vaikutus siihen kulttuuriin, jossa se ilmenee ja toisinpäin. LOPS 2021. Tutkimuksessa käsitettä uskonto käytetään myös puhuttaessa koulun evankelisluterilaisen uskonnon oppiaineesta.

¹³ Yhteiskunta kuvaa tässä yhteydessä sellaista paikkaa, jossa ihmiset ja yhteisöt kohtaavat samalla maantieteellisellä alueella. Yhteiskuntaan kokonaisuutena kuuluvat myös politiikka, käytännöt, valta, infrastruktuuri ja kulttuuri, sekä vuorovaikutus niistä jokaisella osa-alueella. Jokinen & Saaristo 2006, 10–18.

¹⁴ Segregatio tarkoittaa erilaisten sosiaalisten ja etnisten ryhmien eriytymistä toisistaan omille alueilleen yhden kaupungin sisällä. Terveystieteiden tutkimuskeskus 2018, 11.

¹⁵ Ketola et al. 2018, 11.

uskontososiologisen tutkimuksen alkuvaiheessa, sillä uskonto määrittyy lukuisten sosiaalisten prosessien tuloksena. Uskentososiologialle on käsitteen moninaisuudesta huolimatta ominaista tutkia yhteiskunnan ja uskonnon vuorovaikutusta, uskonnollisia organisaatioita ja uskonnollisia yksilöitä osana organisaatiota tai yhteiskuntaa.¹⁶ Uskonnon on kuvattu siirtyneen sekularisaation ja lisääntyneen monikulttuurisuuden seurauksena enemmän yksityiselle alueelle. Sekularisaatioteorian mukaan uskonnoilla on yhä vähemmän merkitystä sekä yhteiskunnallisella että yksityisellä tasolla, mutta tämä kumoutuu osin voimakkaastikin ajankohtaisessa julkisessa keskustelussa.¹⁷

Uskentososiologisen tutkimuksen ajankohtaiset teemat käsittelevät uskonnon paikkaa yksityisellä ja julkisella elämänalueella, sekä käsitystä sen monipaikkaisuudesta.¹⁸ Kuitenkin jako yksityiseen ja julkiseen uskonnollisuuteen on monin paikoin haastettu, sillä yksityinen uskonnollinen kokemus liikkuu yhä helpommin globaalissa maailmassa yli rajojen. Myös elämänvaiheet ja tapahtumat vaikuttavat osaltaan siihen, millainen asia on koettu pyhäksi tai millainen kokemus on uskonnollinen missäkin tilanteessa. Sekularisaatioteorian mukaan uskonnollisuuden muotoutuminen on koko ajan muutoksessa, jolloin jako yksityiseen ja julkiseen vaikeutuu entisestään. Uskonnollisuuden kokemusta määrittelee historia, nykyhetki, tulevaisuuden kuvat ja lisäksi jokaisen ihmisen omat kokemukset. Tämä jo yksin selittää sitä, miksi uskonto yhä edelleen vaikuttaa niin voimakkaasti yhteiskuntaamme, sekä siinä toimivien yksilöiden ja yhteisöjen toimintaan.¹⁹

Uskonto- ja kirkkososiologisen tieteenalan lisäksi tutkimuksen toisena tutkimussuuntauksena ja taustatieteenä on didaktiikka, joka tarkoittaa toisaalta opetuksen tutkimusta ja toisaalta oppia siitä, miten pitäisi opettaa.²⁰ Yleinen didaktiikka kattaa alleen kaiken opetuksen ja tarkastelee siihen kuuluvia yhteisiä näkökulmia. Tämän lisäksi menen vielä syvemmälle ainedidaktiikkaan uskonnon ja yhteiskuntaopin osalta, jolloin opetusta voidaan tarkastella sisällöllisistä näkökulmista käsin.²¹ Didaktiikan tutkimuksen on tarkoitus vastata kysymykseen, millaista on hyvä opetus?²² Opetuksen tutkimus on kaiken muun tieteen tekemisen tavoin neutraalia, mutta opetuksen käytäntöä puolestaan tutkitaan sen

¹⁶ Ketola et al. 2018, 13.

¹⁷ Norris & Inglehart 2011, 60–76.

¹⁸ Ketola et al. 2018, 100.

¹⁹ Ketola et al. 2018, 106.

²⁰ Jyrhämä et al. 2016, 17.

²¹ Jyrhämä et al. 2016, 24–25.

²² Hellström 2008, 30.

yhteiskunnallisessa kontekstissa. Tämän lisäksi on huomioitava opettajien ammatinharjoittamisen olevan aina yhteiskunnallisesti julkinen virka.²³ Opetus pyrkii aina yhteiseen hyvään, jonka raamit on Suomessa määritelty opetussuunnitelmassa.²⁴ Suuremmassa mittakaavassa tämä tutkielma perustuu juuri edellä mainitun tiedon ympärille. Tulen tekemään ainedidaktisia havaintoja, mutta myös etsimään uskonnon ja yhteiskuntaopin yhteneväisyyksiä juuri opetussuunnitelmaa apuna käyttäen. Sekä didaktiikka että kirkkososiologia vaikuttavat vahvasti siihen, miten uskonnonopetusta tässä tutkimuksessa tarkastellaan.

²³ Jyrhämä et al. 2016, 17.

²⁴ LOPS 2021.

2 Uskonnon ja yhteiskuntaopin didaktiikka

2.1 Uskonnon ja yhteiskuntaopin tiedonmuoto

Tutkielmassa tästä eteenpäin uskonnonopetuksesta puhuttaessa tarkoitan evankelisluterilaisen uskonnon oppimäärää. Uskonnon ja yhteiskuntaopin suhdetta on mielenkiintoista tarkastella siitä näkökulmasta, että molemmat oppiaineet pohjautuvat useaan taustatieteeseen.

Oppiaineiden tiedonmuotoa on lisäksi vaikeampi määritellä ja sisältöjä tiivistää koskemaan jotakin tiettyä perusteltua tieteen tai taidon alaa. Uskonnon oppiaineen tiedonmuoto koostuu pääosin teologiasta ja uskontotieteestä, mutta sen sisältöihin vaikuttavat lisäksi kulttuurin, yhteiskunnan ja taiteen tutkimus.²⁵ Yhteiskuntaopin oppiaineen tiedonmuoto taas koostuu lukuisista erilaisista yhteiskuntatieteiden osista kuten sosiaalitieteestä, politiikan ja organisaatioiden tutkimuksesta sekä oikeus- ja taloustieteestä.²⁶ Useaan taustatieteeseen pohjautuvat uskonto ja yhteiskuntaoppi ovat automaattisesti moninaisempia sekä laajempia sisältöjen suhteen kun verrataan esimerkiksi psykologiaan ja historiaan, jotka molemmat perustuvat vain yhteen samannimiseen tieteenalaan.²⁷ Seuraavaksi esittelen lukion uskonnon ja yhteiskuntaopin didaktiikkaa. Teen esittelyn oppiaineista löytyvien yhteneväisyyksien näkökulmasta ja niitä painottaen. Uusin lukion opetussuunnitelma julkaistiin opetushallituksen toimesta vuonna 2019 ja se otetaan käyttöön kaikissa Suomen lukioissa aloittaneilla opiskelijoilla elokuussa 2021.

2.2 Uskonnon opetus lukiossa

Uusimman opetussuunnitelman mukaan uskonnon oppiaineen kokonaisvaltaisia tehtäviä ja tavoitteita ovat uskontoihin ja katsomusaineisiin liittyvän laaja-alaisen yleissivistyksen muodostaminen sekä uskontojen, uskonnollisuuden ja uskonnottomuuden ilmenemismuotoihin perehtyminen. Uskonnonopetuksen tehtävän toteutumiselle tärkeää on konteksti, jossa sitä tarkastellaan: kulttuuri, kulttuuriperintö sekä yhteiskunta yksilön ja yhteisön näkökulmista katsottuna. Erilaiset näkemykset, dialogi, huomioiminen ja kunnioitus kuuluvat uskonnon opetuksen tehtäviin. Lisäksi oppiaineelle annetaan tehtäväksi tukea opiskelijan kasvua aktiiviseksi ja vastuulliseksi yhteiskunnan jäseneksi, johon osaltaan lähes kaikki oppiaineet tähtäävät.²⁸

²⁵ LOPS2021, 297.

²⁶ LOPS 2021, 290.

²⁷ Löfström et al. 2017, 86-88.

²⁸ LOPS 2021, 296-297.

Uskonnon oppiaineen yksi suurimpia tavoitteita ja kantavia teemoja on juuri globaali- ja kulttuuriosaaminen. Siihen liittyviä asiasisältöjä ovat uskontoihin ja katsomuksiin liittyvä tiedonhankinta, kulttuurinlukutaidon kehittäminen katsomusten ja uskontojen näkökulmasta, eettisiin kysymyksiin liittyvä ajattelu- ja vuorovaikutustaitojen kehittäminen sekä uskonnon tutkimuksen keskeisten käsitteiden tuntemus, näkökulmat ja menetelmät. Lisäksi historian suhde ajankohtaisuuteen, uskontojen sisäinen moninaisuus, erityisluonteet ja symboliikka, oman maailmankatsomuksen ja kulttuuri-identiteetin kehittäminen sekä toisten ymmärtäminen, uskontojen ja katsomusten ihmisoikeusnäkökulmista ovat osa globaali- ja kulttuuriosaamista. Edellisten lisäksi uskonnon, kuten monen muunkin reaaliaineen tavoitteeksi ja kehitysalueeksi mainitaan yhteiskunnan aktiivisena ja vastuullisena jäsenenä toimiminen. Myös valmiudet rakentaa kulttuurisesti kestävää tulevaisuutta ekologisesta, taloudellisesta, sosiaalisesta ja kulttuurisesti kestävästä tulevaisuuden näkökulmasta ovat keskeisiä.²⁹

Oppiaineiden tehtävät ja tavoitteet lukiossa toteutuvat uusimman opetussuunnitelman mukaan moduuleissa.³⁰ Evankelisluterilaisen uskonnon oppiaineessa opetus jakautuu kahteen kaikille pakolliseen ja neljään valtakunnallisesti valinnaiseen moduuliin. Pakollisia opintojaksoja ovat, Uskonto ilmiönä – juutalaisuuden, islamin ja kristinuskon jäljillä sekä Maailmanlaajuinen kristinuskko. Valtakunnallisia valinnaisia opintoja taas ovat Maailman uskontoja ja uskonnollisia liikkeitä, Uskonto, kulttuuri ja yhteiskunta Suomessa, Uskonto taiteissa ja populaarikulttuurissa sekä Uskonto, tiede ja media.³¹

2.3 Yhteiskuntaopin opetus lukiossa

Yhteiskuntaopin oppiaineen tehtäviin kuuluu syventää opiskelijan käsityksiä ympäröivästä yhteiskunnasta ja lisätä valmiuksia kasvaa yhteiskunnallisista asioista kiinnostuneeksi aktiiviseksi ja osallistuvaksi kansalaiseksi. Yhteiskunnan rakenteita, kansalaisyhteiskuntaa, keskeisiä ilmiöitä, valtaa, taloutta ja vaikuttamista tarkastellaan lokaalissa ja globaalissa kontekstissa. Yhteiskuntaopin opetuksen arvopohjaan kuuluvat demokratian peruslähtökohdat eli tasa-arvo, sosiaalinen vastuu, ihmisoikeuksien kunnioittaminen, mielipiteen vapaus ja aktiivinen kansalaisuus sekä työn ja yrittäjyyden arvostaminen.

²⁹ LOPS 2021, 298.

³⁰ Pakolliset ja valtakunnalliset opinnot on jäsenelty opetussuunnitelman perusteisiin 1–3 opintopisteen moduuleiksi, joista paikallisesti rakennetaan joko oppiaineiden omia tai yhteisiä opintojaksoja. LOPS 2021.

³¹ LOPS 2021, 299–303.

Yhteiskuntaopin rakenne uudessa opetussuunnitelmassa sisältää kolme pakollista opintojaksoa, joita ovat Suomalainen yhteiskunta, Taloustiede ja Suomi, Eurooppa ja muuttuva maailma. Valittavana on lisäksi yksi valtakunnallinen opintojakso Lakitieto.³² Yhteiskuntaopin opetuksen yleiset tavoitteet voidaan jakaa kolmeen kategoriaan. (1) Merkitys, arvo ja asenteet, jossa moninaisen yhteiskuntakäsityksen ymmärtäminen ja yhteiskunnallisiin kysymyksiin motivoituminen ovat keskiössä, (2) Yhteiskunnallisten ilmiöiden ymmärtäminen, jossa tavoitellaan yhteiskunnallisen tiedon muodostamisen perusteita, omien vaikutusmahdollisuuksien tunnistamista ja Suomen yhteiskuntajärjestelmän muotoutumista sekä suhteita kansainvälisesti, sekä (3) Yhteiskunnallisen tiedon hankkiminen ja soveltaminen, jossa tiedon haku, arviointi, erittely ja omien perusteltujen mielipiteiden muodostaminen on keskeistä.

2.4 Oppiaineiden yhtenevät sisällöt

Uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiaineiden tehtäviä ja tavoitteita on tärkeää tarkastella suhteessa toisiinsa, jotta perusteluja oppiainesisältöjen yhdistämiseen on mahdollista esittää. Molempien oppiaineiden tavoitteissa painotetaan opiskelijan kasvua yhteiskunnan vastuulliseksi ja aktiiviseksi jäseneksi. Muitakin samankaltaisuuksia nousee esiin, ja ne ovat erityisen relevantteja tämän tutkimuksen näkökulmasta. Esimerkiksi yhteiskunnan monipuolinen jäsenyys, ihmisoikeusnäkökulmat ja suomalainen kulttuuri- ja yhteiskuntarakente sekä sen suhde Eurooppaan ja muuhun maailmaan, ovat niitä teemoja, jotka asetetaan molempien oppiaineiden yksilöllisiksi tavoitteiksi. Oppiaineiden kontekstit ovat erilaiset, mutta sisällöistä löytyy yhdistäviä tekijöitä.

Omassa opettajan pedagogisten opintojen seminaarityössä tutkin uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiaineiden yhteneväisyyksiä oppikirjojen avulla. Tutkielmassa pohdin muun muassa sitä, pyritäänkö näiden kahden oppiaineen kurssisisältöjen³³ avulla ohjaamaan opiskelijaa vaikuttamaan yhteiskunnassa. Hyväksi kansalaiseksi kasvaminen olisi lähtökohtaisesti voinut olla oppiaineita eniten yhdistävä sisällöllinen teema, mutta tulosten mukaan oppiaineiden sisällöt kuitenkin pyrkivät osoittamaan vain teoriatasolla, miten yhteiskunnallinen vaikuttaminen tulisi tapahtumaan eivätkä suoraan vaikuta aktiiviseksi kansalaiseksi kehittymiseen käytännössä. Tämä on ristiriidassa niin opetussuunnitelmassa asetettuihin tavoitteisiin molemmissa oppiaineissa kuin esimerkiksi yhteiskuntaopin oppiaineen

³² LOPS 2021, 292–296.

³³ Aiemmassa tutkimuksessa tarkastelun kohteena on ollut LOPS 2015, jossa on käytetty termiä kurssi. Uudessa opetussuunnitelmassa moduuli korvaa kurssin.

kansalaiskasvatuksellista historiaa ja luonnetta ajatellen.³⁴ Suurin yhteneväinen tekijä näiden oppiaineiden välillä sisällöllisesti on tulosten mukaan yhdenvertaisuuden, monimuotoisen kulttuurin ja aktiivisen kansalaisen roolin ymmärtäminen. Tutkimus osoitti loogisesti sen, kuinka oppiaineita yhdistäviä tekijöitä on yhä jaettu kahden eri oppiaineiden kurssisisältöihin – onhan molempien oppiaineiden merkityksen ja tarkoituksellisen identiteetin säilyminen tärkeää. Tutkimus osoitti kuitenkin myös suuren haasteen ja ongelman liittyen opiskelijoiden jakautumiseen kahden oppiaineen kursseille. Yhdistäviä oppiainesisältöjä opetetaan yhteiskuntaopissa osana pakollista kurssia kaikille ja uskonossa osana valtakunnallista valinnaista kurssia vain halukkaille. Näin ollen kahdessa eri oppiaineessa annettu tieto ei tavoita tasapuolisesti jokaista opiskelijaa.³⁵

Edellisten teemojen lisäksi laaja-alaisen osaamisen painottaminen on uusimmassa lukion opetussuunnitelmassa keskiössä. Siinä tavoitellaan eri oppiaineiden yhtenevien sisältöjen ja teemojen opettamista yhden opintokokonaisuuden osana. Tämä taas kertoo kaikkien tarjolla olevien oppiaineiden sisältöjen muokkautuvuudesta ja integraatiosta. Onkin osin itsestään selvää, että yhteneväisyyksiä oppiaineiden välillä löytyy uusien laaja-alaisen oppimiskokonaisuuksien vuoksi aiempaa helpommin. Kaikkien laaja-alaisen opintojen osaamistavoitteiden luetteloinnin sijaan esittelen tässä yhteydessä ne osaamisalueet, joiden väliltä löytyy suurimmat yhteneväisyydet uskonnon ja yhteiskuntaopin osalta.

Uskonnonopetuksen hyvinvointiosaamisessa tuetaan opiskelijan itsetuntemusta sekä muiden arvostamista erilaisten uskontojen ja elämäkatsomusten kautta. Yhteiskuntaopissa tähän lisätään oman elämän ja talouden hallinta sekä sosiaaliset taidot ja kyky yhteistyöhön kaikkien kanssa. Vuorovaikutusosaamisen tavoitteissa on uskonnon osalta vahvasti läsnä kieli- katsomus- ja kulttuuritietoisuuden vahvistaminen ja yhteiskuntaopissa demokraattisen vaikuttamisen ja hyvinvoinnin edistämisen tavoitteet. Tämä antaa valmiuksia toimia monikulttuurisessa ja demokraattisessa yhteiskunnassa.³⁶

Yhteiskunnallinen osaaminen on hyvin laaja käsite ja nimensäkin mukaan sellainen kattoteema, jonka ympärille molempien oppiaineiden sisältöjä voi liittää. Uskonto painottaa tässä suhteessa demokraattisen ja ihmisoikeuksia kunnioittavan yhteisön ja erilaisten yhteisöjen jäseneksi kasvamista, ja yhteiskuntaoppi aiheen ydinoppiaineena kaikkien

³⁴ Sollo 2019, 15.

³⁵ Sollo 2019, 18.

³⁶ LOPS 2021, 297–298.

ajankohtaisten yhteiskunnallisten ilmiöiden tutkimista ja arviointiin valmistautumista. Eettiset tavoitteet koskevat uskonnon osalta uskonnollisten ja katsomuksellisten yhteisöjen arvojärjestelmien ymmärtämistä, rohkeaa omaa eettistä pohdintaa, arvokysymyksiä sekä yhteisen vastuun teemoja, jotka ovat suoraan myös yhteiskuntaopin tavoitteissa. Uskonnon oppiaineen keskeisiin tavoitteisiin kytkeytyy eniten globaali- ja kulttuuriosaamisen teemat. Lähtökohtana on tarkastella monipuolisesti uskontojen, kulttuurien ja yhteiskuntien vuorovaikutusta vahvistaen samalla suomalaista, eurooppalaista ja globaalia kulttuuriperintöjen kirjoa. Suomalaisen yhteiskunnan suhteet sekä yksilön ja yhteisön ajatukset arvokeskustelusta kuuluvat edellisten lisäksi oppiaineen laaja-alaisiin tavoitteisiin.³⁷ Tähän kytkeytyy osaltaan yhteiskuntaopin tavoitteet etenkin vahvistamalla maailmankansalaisen asennetta sekä syventämällä opiskelijan ymmärrystä kulttuurisesta ja katsomuksellisesta moninaisuudesta.³⁸ Laaja-alaiset opintokokonaisuudet summaavat lähes samanlaisen loppukaneetin molempien oppiaineiden osalta liittyen opiskelijan harjaannuttamiseen eettiseen ja arvopohjaiseen toimijuuteen globaalissa media- ja teknologiaympäristössä. Tämä on samankaltaisuuksia listatessa ehkä kaikkein merkittävintä.

Uskonnon ja yhteiskuntaopin osalta hyvinvointi- ja vuorovaikutusosaamisen, yhteiskunnallisen osaamisen ja arvoihin sekä etiikkaan liittyvät teemat sulautuvat hyvin yhteen ja niiden opetus on varsin luontevaa toteuttaa ainakin osin integroituna. Tähän laaja-alaiset oppimiskokonaisuudet antavat mahdollisuuden. Silti on mainitsemisen arvoista huomioida näiden teemojen opettamisen mahdollisuus myös täysin osana yhtä oppiainetta. Päällisin puolin katsottuna uskonto ja yhteiskuntaoppi eivät voisi opetussuunnitelmien osalta kauempana toisistaan olla, mutta tämä tarkastelu näyttää toisen näkökulman. Uskonnon oppiainetta voidaan ainakin edellä mainittujen teemojen puitteissa soveltaa toisiin oppiaineisiin, jonka lisäksi laaja-alaisia ja moninaisia oppimiskokonaisuuksia näiden aiheiden parissa on mahdollista toteuttaa uskonnon ja yhteiskuntaopin välisenä yhteistyönä.

³⁷ LOPS 2021, 297–298.

³⁸ LOPS 2021, 290–291.

3 Uskonnonopetus muuttuvassa yhteiskunnassa

3.1 Aiempi tutkimus

Tässä tutkielmassa on tähän mennessä tarkasteltu uskonnonopetusta ja sen yhteenliittymiä yhteiskuntaoppiin opetussuunnitelman ja ainedidaktiikan näkökulmasta. Aiemmin tämän tapaista tutkimusta ei ole tehty, vaikka suomalainen uskonnonopetuksen tutkimus itsessään onkin monipuolista. Uskonnonopetusta on tutkittu 2000-luvulla erityisesti sitä koskeneista suurimmista muutoksista ja näkökulmista käsin suomalaisessa yhteiskunnassa. Arto Kallioniemen ja Juho Luodeslammen mukaan uskonnon aineenopettajuuteen ovat vaikuttaneet suuresti yhteiskunnassa, opettajuudessa ja uskonnonopetuksessa itsessään tapahtuneet muutokset. Uskonnon aineenopettajan asiantuntijuuteen luetellaan kuuluvaksi tiedonalan tieteellinen osaaminen eli tiedollinen asiantuntijuus, pedagoginen asiantuntijuus, työyhteisöllinen asiantuntijuus ja yhteiskunnallinen asiantuntijuus.³⁹ Samankaltaisia teemoja uskonnonopetukseen liittyen on käsitelty kansalaisasenteiden kontekstista käsin. Antti Räsänen tutkimus etsi vastauksia siihen, millaisen aseman ja merkityksen suomalaiset antavat uskonnonopetukselle -ja opettajille.⁴⁰ Tuoreinta uskonnonopetuksen muutosta koskevaa tutkimusta edustaa vuonna 2017 valmistunut teos Uudistuva uskonnonopetus. Tutkimus tulkitsee ajankuvan ja opetuksen lähtökohdat huomioiden uskonnonopetusta suunnittelun ja toteutuksen kysymyksistä käsin. Tulokset puhuvat uskontodialogin merkityksen kasvun puolesta muuttuvassa maailmassa.⁴¹

Omassa tutkimuksessa perehdyn yhteiskuntaopin kontekstin lisäksi opettajien näkemyksiin uskonnonopetuksesta ylipäätään. Tarkasteluun antaa hyvän vertailukohteen Samuli Kyllästisen Pro gradu -tutkielma, joka kartoittaa samansuuntaisia teemoja, mutta lukion opiskelijoiden näkökulmasta. Tutkimuksen fokuksena on 2010-luvun uskonnonopetus lukiossa ja sen tulevaisuudenkuva; näkemyksiä varten on haastateltu pääkaupunkiseudun lukiolaisia ja tutkielman johtopäätöksissä peräänkuulutetaan samankaltaisen tutkimuksen teon tärkeyttä myös toisista näkökulmista käsin.⁴² Lukiolaisten ajatuksia uskonnonopetuksesta taustoitettiin opiskelijoiden kotien uskonnollisuuden kautta, joka tutkimuksessa osoittautui merkitykseltään olemattomaksi.⁴³ Suurimman osan opiskelijoista kotioloissa uskonto ei välttämättä näy kuin kerran vuodessa joulukirkon muodossa – tämä ei kuitenkaan yllätä

³⁹ Kallioniemi & Luodeslampi 2005, 427–431.

⁴⁰ Räsänen 2006.

⁴¹ Iivonen & Paulanto 2017.

⁴² Kyllästinen 2019, 63.

etenkään pääkaupunkiseudulla, joka on yksi maamme maallistuneimpia alueita. Onko tässä syy lukiolaisten varsin avarakatseiseen suhtautumiseen uskonnonopetuksen sisältöjä kohtaan? Vastauksissa korostui halu oppia kristinuskon perusteemojen lisäksi enemmän myös muista uskonnoista. Lisäksi lukiolaiset toivat esiin tarpeen sellaiselle tilalle, jossa uskonnosta sen moninaisuudessaan olisi tilaa keskustella ja jossa eri uskontojen opetuksia voisi oppia ymmärtämään. Tutkimustulos antaa erityisen kiinnostavaa tietoa lukiolaisten lähes yksimielisestä tahdosta saada uskonnonopetusta kaikille yhteisessä muodossa, ei nykyiseen tapaan eriyetyssä oman uskonnon opetuksen muodossa.⁴⁴

Uskonnonopetuksen tutkimuksen lisäksi uskonnon ja yhteiskunnan suhdetta yleisemmällä tasolla on tutkittu paljon. Teos Maailmankansalaisen uskonto, on monipuolinen kokoelma pohdintaa ja vastauksia kysymyksiin uskonnon ja politiikan suhteesta sekä uskonnosta tieteellisessä valossa tarkasteltuna.⁴⁵ Samanlaiset teemat ovat relevantteja omassa tutkimuksessani etenkin tutkimustulosten pohdinnassa. Uskonnonopetusta sekä uskonnon ja yhteiskunnan välistä suhdetta koskevan tutkimuksen lisäksi lähemmin omaan tutkimusteemaani liittyvät uskontolukutaidon kysymykset. Sitä koskevaa tutkimusta tehdään Suomessa yhä enemmän ja sen näkyvyys lisääntyy jatkuvasti. Esimerkiksi Suomen kulttuurirahaston rahoittaman Uskontolukutaito moniarvoisessa yhteiskunnassa -hankkeen tavoitteena on edistää uskontolukutaidon tutkimusta Suomessa sekä lisätä asia- ja tutkimusperustaista julkista keskustelua ja sen myötä päätöksentekoa.⁴⁶ Uskontolukutaidon tutkimukseen perehdyn tarkemmin myöhemmin teorialuvuissa.

Omaa tutkimustani ajatellen yhtä merkittävää aiempaa tutkimusta edustaa Saila Poulterin väitöskirja, jossa koulun uskonnonopetusta tarkastellaan sen yhteiskunnallisesta tehtävästä ja tavoitteesta käsin.⁴⁷ Kansainvälisen viitekehäyksen tutkimukselleni antaa kanadalainen tapaustutkimus uskonto-osaamisen opettamisesta osana yhteiskuntatiedon oppiainetta. Tutkimuksen lähtökohtana pidetään havaintoa siitä, miten opiskelijoiden uskonnollinen tietotaito vaihtelee valtion sisällä radikaalisti. Tämä on johtanut opettajien alakohtaisen koulutustarpeen lisäämiseen ja uskontoja koskevien sisältöjen yhtenäistämiseen.⁴⁸ Tartun

⁴³ Kyllästinen 2019, 20.

⁴⁴ Kyllästinen 2019, 61–62.

⁴⁵ Sihvola 2011.

⁴⁶ Konttori 2018.

⁴⁷ Poulter 2013.

⁴⁸ Patrick et al. 2017.

seuraavaksi tarkemmin siihen, kuinka nämä kaksi tutkimusta luovat omalle tutkimukselleni merkityksellisen kontekstin ja kehän, johon nojata. Aiemman tutkimuksen tarkastelu kertoo lisäksi sen, millaisia tutkimusaukkoja voin omassa työssäni täydentää.

Uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen tehtävä

Uskonnon ja kansalaiskasvatuksen suhdetta sekulaarissa yhteiskunnassa on tutkittu uskonnonopetuksen yhteiskunnallisen tehtävän tarkastelun kautta. Saila Poulterin väitöskirjatutkimus nojaa kahteen suuntaan, yhteiskunta-kasvatusfilosofiseen, sekä uskontokasvatushistorialliseen näkökulmaan.⁴⁹ Tutkimuksessa uskonnon oppiainedidaktiset tavoitteet rakentavat kokonaiskuvaa evankelisluterilaisen uskonnonopetuksen yhteiskunnallisesta luonteesta ja muutoksista Suomen kansakouluissa ja peruskouluissa kuluneiden 150:n vuoden aikana. Tämän lisäksi tutkimuksen aatehistoriallisena tavoitteena on ollut tutkia kristinuskon suuren kertomuksen osaa länsimaisen liberaalin ja sekulaarin kulttuurin muotoutumiseen. Tutkimuksessa olennaista on viitekehys, eli uskonnonopetuksen ja sen asemasta käytävän keskustelun liitoskohta laajoihin maailmankatsomuksellisiin ja poliittisiin aiheisiin. Valtiota tarkastellaan tässä suhteessa vakaana perustuslaillisenä sekä demokraattisena, mutta kuitenkin ei-neutraalina toimijana. Kun erilaisiin sosiaalisiin, moraalisiin ja kansalaisten elämiseen liittyviin kysymyksiin otetaan kantaa joko suoraan tai erilaisten institutionalisoituneiden toimijoiden, kuten järjestöjen kautta, neutraaluisuutta valtion toiminnassa häviää.⁵⁰

Tutkimus jakautuu kahteen osaan: kansalaisuuden teoreettiseen analyysiin, sekä evankelisluterilaisen uskonnonopetuksen yhteiskunnallisen ja historiallisen aineksen tarkasteluun. Kasvatuksen yhteiskunnalliset kysymykset liittyvät tässä kohtaa arkielämän moraalisen ja katsomuksellisen ulottuvuuden tarkasteluun nimenomaan kansalaisuuden näkökulmasta.⁵¹ Tutkimus puoltaa katsomuskasvatuksen tehtävää myös toisinajattelamisen paikkana, joka harjaannuttaa tunnistamaan erilaisiin epistemologisiin lähtökohtiin liittyviä positioita.⁵² Erityisen paljon omalle tutkimukselleni tilaa antoi ajatus katsomustietoisuudesta pedagogisena ajattelun muutoksena. Julkisessa koulussa tulee olla tilaa katsomukselliselle moninaisuudelle kansalaisuuden näkökulmasta niin osana opetusta kuin muutenkin.⁵³

⁴⁹ Poulter 2013, 4.

⁵⁰ Poulter 2013, 68–69.

⁵¹ Poulter 2013, 64–65.

⁵² Poulter 2013, 211–213.

⁵³ Poulter 2013, 5.

Tutkimuksessa esitetään selkeästi jäsenneily kuva uskonnonopetuksen roolista osana kansalaiskasvatusta. Kansalaisuudesta ei uskonnonopetuksen tähänastisessa historiassa juuri puhuta suoraan tai poliittisesti ja näin ollen sitä on vaikeaa mieltää suoraan kansalaiskasvatukseksi. Historian aikana rakentunut kuva uskonnonopetuksen yhteiskunnallisesta tehtävästä on myös moniulotteinen. Toisaalta tämä on hyvin loogista; vaikka kansalaisuuden ulottuvuus on ollut osa koko opetushistoriaa,⁵⁴ sen määritelmä itsessään on muuttunut.

On huomion arvoista painottaa sitä, että koulu ei voi opettaa mitään täysin arvoneutraalisti.⁵⁵ Kasvatuksen perustana ei voida myöskään pitää pelkästään tiedostavaan ja tietävään oppilaaseen tai opiskelijaan tähtäämistä, sillä moniarvoinen maailma vaatii kansalaisiltaan valmiuksia myös kyseenalaistaa saamaansa tietoa ja muotoutuneita toimintatapoja. Katsomuksellisesta ulottuvuudesta riisuttu kansalaiskasvatus kohtaa ongelmia jatkuvasti moniarvoistuvassa ja katsomuksellisesti rikkaassa maailmassa. Tämän myötä julkisessa koulussa tulee olla tilaa katsomukselliselle moninaisuudelle niin oppitunneilla, kuin koulun arjessa ylipäätään.⁵⁶

Olellaista on ottaa huomioon myös yhteiskunnallisen kasvatuksen kentän muutos. Koulussa annettu uskonnonopetus on ollut koko 2000-luvun ajan pelkästään yhteiskunnan organisoima järjestelmä, joka on pieni askel kerrallaan irrottanut uskontokuntien alaisuudesta. Kasvatuksen kautta välitetään kuitenkin edelleen sellaisia arvoja, joiden varaan käsityksiä kansalaisuudesta voidaan rakentaa – kansalaiskasvatus muuttaa suuntaansa jatkuvasti kohti yksilöllisyyttä koskevia ihanteita.⁵⁷ Tulosten perusteella tutkija kannattaa uskonnonopetuksen liittämistä osaksi laajempia yhteiskunnallisia kokonaisuuksia ja huomauttaa, että se ei muuta uskonnon sisältöjen tulkintaa pelkästään kansalaiskasvatukseksi.⁵⁸ Edellistä hypoteesia puoltaa ajatus siitä, että kasvatusta ei tule nyky-yhteiskunnassa pohjata vain tietyn maailmankuvan, yhteiskunnallisen näkemyksen tai poliittisen agendan mukaisesti; koulussa tulee sen sijaan olla tilaa muodostaa moninaisiin maailmankuviin pohjautuvia identiteettejä.⁵⁹

⁵⁴ Poulter 2013, 202.

⁵⁵ Poulter 2013, 211.

⁵⁶ Poulter 2013, 213-214.

⁵⁷ Poulter 2013, 202-203.

⁵⁸ Poulter 2013, 219.

Kansainvälinen tutkimus

Seuraavaksi pureudun yhteen kansainväliseen tutkimukseen, joka antaa erinomaista osviittaa siitä, miten uskonnon oppiainesisältöjen opettaminen osana yhteiskuntatietoa käytännössä voi toteutua ja millaisia huomioita sen onnistuminen erityisesti vaatii. Tutkimuksen lähtökohdat liittyvät uskonnonopetuksen suuriin eroihin oppilaitosten välillä Kanadassa. Uskontoa ei välttämättä opeteta kaikissa saman kouluasteen oppilaitoksissa ja silloin kun opetetaan, sen tavat poikkeavat huomattavasti toisistaan. Erot liittyvät pääosin siihen, millaisia tapoja ja resursseja opettajilla on, sekä millaisista uskonnollisista taustoista he itse tulevat. Onkin varsin aiheellista tarkastella uskonnon opettamisen eroja suhteessa siihen, millaisia tavoitteita Kanadan valtio on asettanut opiskelijoiden kansalaisyhteiskunnalle.

Nykypäivän kouluissa ympäri maailman uskonnon opettaminen on poikkeuksetta haastavaa, sillä opiskelijoiden oma uskonnollinen tausta on laaja. Lisäksi opiskelijoiden vanhemmat, jotka edustavat eri uskonnollisia yhteisöjä, odottavat opetuksen sisältävän myös oman uskontoperinteen opetusta. Julkisuudessa uskontoja koskevaa keskustelua käydään jatkuvasti. Kanadan uskonnonopetuksen tilaa ei kuitenkaan selitä vähäinen uskonnollisuus maassa ylipäätään, sillä kanadalaisista suurin osa kuuluu johonkin uskontoon ja osallistuu uskonnollisiin tapahtumiin. Myös isolle osalle maahanmuuttajista uskonnolla on suuri merkitys omaan identiteettiin ja taustaan liittyen.⁶⁰ Kanadassa esimerkiksi juutalaisten ja sikhien yhteisöillä on todella pitkä historia, toisin kuin monissa muissa valtioissa, joissa uskontojen ja katsomusten moninaisuus on uutta. Haasteet uskonnonopetukseen liittyen Kanadassa on tunnustettu ja silti julkisen koulun uskontoaiheinen opetus on puutteellista. Monikulttuuriset politiikan ohjelmat esimerkiksi opetuksen saralla eivät ole juurikaan puuttuneet tähän ongelmaan ja monikulttuurisuuden opetuksen sisällöistä aiemmin poistetut uskontoa koskevat osat ovat ajaneet kanadalaiset korkeaan uskontolukutaidottomien määrään.⁶¹ Monet tutkijat edistävät jatkuvasti uskontoon liittyvää koulutusta perustelemalla sitä jokaisen kansalaisen tärkeäksi arvo-osaamiseksi. Silti uskonto on marginalisoitu useiden Kanadan provinssien yhteiskuntatieteiden opetussuunnitelmassa.⁶²

Tutkimukseen osallistuneet opettajat korostavat tarvetta ammatillisen kehityksen monipuolistamiseen ja uskontotiedon resurssien lisäämiseen. Opettajat kokevat tarvitsevansa

⁵⁹ Poulter 2013, 224.

⁶⁰ Patrick et al. 2017, 606.

⁶¹ Patrick et al. 2017, 605.

lisää sekä tietoa uskonnoista että ohjausta puolueettomien keskustelutaitojen syventämiseen.⁶³ Tuloksissa ehdotetaan kolmea painopistettä opettajien jatkuvaan ammatilliseen kouluttamiseen. Ensimmäisenä painotetaan uskonnon teemojen esiin nostamista myös muissa merkityksissä kuin ajankohtaiseen uutisointiin ja konfliktitilanteisiin liittyen.⁶⁴ Toinen painopiste liittyy uskontojen sisäisen poliittisen monimuotoisuuden teemoihin. Uskonnon ja konfliktitilanteiden yhteen liittäminen kytkeytyy vahvasti sellaisiin yksinkertaistusongelmiin, joissa opiskelijoille luodaan näkemys uskonnosta vain niiden konservatiivisten elementtien kautta. Tämän lisäksi kuitenkin uskontojen liberaalien tulkintojen osuus, esimerkiksi sosiaalisesta oikeudenmukaisuudesta maailmanlaajuisissa kriiseissä tulisi ottaa huomioon.⁶⁵ Kolmas painopiste liittyy suvaitsevaisuuden, hyväksymisen ja ymmärryksen teemoihin. Uskonnollisen monimuotoisuuden toteutuminen kouluissa vaatii enemmän monipuolista kansalaiskasvatusta kuin keskittymistä pelkästään suvaitsevaisuuteen. Tämän lisäksi opiskelijat tarvitsevat konkreettisia esimerkkejä siitä, miten uskontojenkin kannalta monimuotoista yhteiskuntaa voi todella ymmärtää. Ennakkoluuloja ja yksinkertaistamista ei saada loppumaan ilman, että tilalle tulee todelliseen elämään pohjaavia sisältöjä.⁶⁶

Suhde aiempaan tutkimukseen

Aiempi tutkimus taustoittaa tutkielmaani kolmella tasolla, jonka ytimeksi oma tutkimuskysymykseni muotoutuu. Ulommainen taso koostuu uskonnonopetuksen muutoksesta ylipäätään koko historiansa aikana. Seuraavalla tasolla tarkastellaan uskonnon ja yhteiskunnan moninaista vuorovaikutussuhdetta yleisemmin. Sisimmällä tasolla tulkinnan kohteena on uskonnonopetuksen erityislaatu ja sen yhteiskunnallinen tehtävä kansalaiskasvatuksen, uskontolukutaidon ja kulttuurillisen moniulotteisuuden teemojen parissa. Lisäksi tarkastelun kohteena on uskonnon ja yhteiskuntaopin osittaisen yhdistämisen mahdollisuudet. Näiden tasojen kautta tutkimukselleni on muotoutunut tarkka tutkimusperusteinen runko, jonka avulla oma tutkimukseni voi paikata aiemmissa tutkimuksissa syntyneitä tutkimusaukkoja ja luoda osaltaan uusia sellaisia. Aiemman tutkimuksen avulla oman tutkimukseni ainutlaatuisuus korostuu.

⁶² Patrick et al. 2017, 606.

⁶³ Patrick et al. 2017, 621.

⁶⁴ Patrick et al. 2017, 622.

⁶⁵ Patrick et al. 2017, 623.

⁶⁶ Patrick et al. 2017, 624-625.

3.2 Keskeiset käsitteet: sekularisaatio ja monikulttuurisuus

2020-luvun yhteiskunnallisia ilmiöitä ovat sekularisaatio ja monikulttuurisuus ja mikäli ennusmerkit esimerkiksi uutisoinnin saralla pitävät paikkaansa, niiden merkitys tulee olemaan huomattava myös tulevaisuudessa. Edellä mainitut käsitteet ovat merkittäviä myös tässä tutkimuksessa, sillä tutkimukseen liittyy vahvasti yhteiskunnallinen tilanne ja aika.

Sekularisaatio

Sekularisaatioparadigmalla on pyritty jo pitkään selittämään uskonnon aseman heikentymistä moderneissa yhteiskunnissa. Maallistumisen eli sekularisaation sanotaan olevan prosessi, jonka myötä yhteiskunnan ja kulttuurin eri osa-alueet irtautuvat uskonnollisista yhteisöistä ja instituutioista. Sekularisaatioteoriaa voidaankin hyvin kutsua modernisaatioteorian uskontoa koskeväksi erityismuodoksi.⁶⁷ Sekularisaatioon liitetään julkisen uskonnollisen tason muutoksen lisäksi usein myös yksilön uskonnollisen kokemuksen muutos. Tähän liittyy olennaisesti myös termin vaikea selitettävyyys. Sekularisaatioparadigman teoreettista monitulkintaisuutta kuvaa hyvin uskonnollisen ja maallisen toisistaan poikkeavat muodot eri valtioissa. Esimerkiksi Euroopassa valtion ja kirkon osin purkautuneet suhteet ja samalla yksilön heikkenevä uskonnollisuus tarkoittaa yhteiskunnan ja yksilöiden maallistumisen kytkeytyvän toisiinsa täysin.⁶⁸

Monikulttuurisuus

Kuten sekularisaatio, myös monikulttuurisuus käsitteenä on vaikea selittää yksiselitteisesti. Monikulttuurisuuden käsitteen määrittelyn vaikeus kytkeytyy yhteen kulttuurin käsitteen kanssa. Mitä kulttuuri on ja miten se itsessään voidaan määritellä? Kaksikymmentä vuotta sitten monikulttuurisuutta pidettiin laajalti ratkaisuna moniin Euroopan yhteiskunnallisiin ongelmiin. Monikulttuurisuuden avulla pyrittiin selittämään identiteettipoliittikkaa, moniarvoisuuden kunnioittamista ja rasminvastaisuutta.⁶⁹ Tämä keskustelu tulee lähelle myös uskonnon ja yhteiskuntaopin opetusta, joissa kussakin omista lähtökohdistaan oppiainesisältöjä lähestytään siitä kulttuurista käsin, missä milloinkin eletään. Opiskelijaryhmät kuitenkin voivat koostua taustaltaan hyvin erilaisista kulttuurisista lähtökohdista, jolloin monikulttuurisuuden käsitys astuu kuvaan ja tausta, joihin erilaisten oppiaineiden pohja valetaan, muuttuu jatkuvasti. Ajallemme on ominaista jatkuva

⁶⁷ Ketola et al. 2018, 49.

⁶⁸ Ketola et al. 2018, 50–51.

⁶⁹ Malik 2016, 11.

kulttuurinen muutos ja kulttuurierojen hahmottaminen. On osin hämmentävää, että tietoisuus monikulttuurisuudesta lisääntyy koko ajan ja samaan aikaan moninaisuus vähenee globaalilla tasolla. Taustamme sekoittuvat yhä enemmän ja se ei itsessään lisää moninaisuuden määrää ajattelemassamme monikulttuurisessa ympäristössä.⁷⁰

Suomen kielessä kaikki edellä mainittu on pyritty sisällyttämään vain yhden monikulttuurisuuskäsitteen sisälle, kun taas englanniksi käsitteitä on kaksi: multicultural ja intercultural. Suomessa 2010-luvun aikana käsite on saanut osakseen kaksi selitysmallia: ensimmäinen selittää monikulttuurisuutta eleyksi kokemukseksi moninaisuudesta, kun taas toinen moninaisuuden hallintaa poliittisena prosessina. Monikulttuurisuutta (eng. intercultural), voidaan näiden selitysten perusteella kuvata moninaisuuden kannatukseksi ylipäätään ja multikulttuurisuutta (eng. multicultural) moninaisuuden kannatukseksi yhteiskunnallisessa kontekstissa.⁷¹ Toisen – ehkä hieman selkeämmän mallin mukaan käsitettä multikulttuurisuus on käytetty kuvaamaan kulttuurista monimuotoisuutta ja tunnistamaan kulttuurisen moniarvoisuuden olemassaoloa, kun taas interkulttuurisuudella on tarkoitettu yhteiskuntaa, joka koostuu erilaisista etnisistä ryhmistä.⁷² Molempien käsitteiden käytettävyys on kuitenkin hyvin riippuvainen tieteenalasta ja kontekstista. Tässä tutkimuksessa monikulttuurisuuden käsitettä käyttäessäni tarkoitan sellaista sosiaalista ryhmää, joka koostuu monista erilaisista uskontoja, ideologioita, asuinpaikkoja, ihonvärejä ja äidinkieliä omaavista ihmisistä.

3.3 Teoreettinen viitekehys: uskontolukutaito

Käsitteiden sekularisaatio ja monikulttuurisuus kautta muotoutuu myös tutkimukseni teoreettinen viitekehys; uskontolukutaito ja sen sisällä kulttuuri- ja katsomussensitiivisyys. Joidenkin tutkimusten mukaan uskonnollista lukutaitoa voidaan pitää jokaiselle kuuluvana kansalaistaitona, mutta onko se sitä todellisuudessa? Uskontolukutaito sisältää ajatuksen mahdollisuudesta elää ja toimia eettisesti sekä tiedollisesti sivistyneenä yksilönä moninaisessa yhteisössä, esimerkiksi yhteiskunnassa. Uskontolukutaidolle on ominaista oman arvopohjan ja uskonnollisuuden vankka ymmärrys, minkä kautta myös omista poikkeavia näkökulmia on mahdollista ymmärtää. Uskontolukutaidolle on keskeistä toisen ihmisen kohtaamisen ja oman itsensä tiedostamisen kautta kulkeva vuoropuhelu siitä, voidaanko erilaisuutta pitää

⁷⁰ Malik 2016, 29.

⁷¹ Malik 2016, 14–15.

⁷² Holm 2012, 36.

samanlaisuuden puutteena.⁷³ Uskontolukutaitoisella ihmisellä on mahdollisuus kohdata maailman muutokset sekä tiedollisesti että eettisesti tunnetasolla. Se ei ole ainoastaan tiedollinen ja opittu tapa, vaan myös kriittinen oppimisen ja toiminnan välinen suhde, joka muuttuu jatkuvasti. Olennaisinta on sisäistää omia ajattelu- ja toimintatapoja sekä sietää jatkuvia muutoksia. Vain sen myötä on mahdollista ensin lukea ja sitten ymmärtää toisia samassa yhteisössä toimivia ihmisiä ja heidän ideologioitaan.⁷⁴

Kulttuuri- ja katsomussensitiivisyyttä voidaan pitää merkittävänä uskontolukutaidon kokemuksen ja kehittymisen osa-alueena. Sillä tarkoitetaan kykyä tarkastella reflektiivisesti omaa kulttuuritaustaansa, maailmankatsomustaan ja ihmiskäsitystään sekä kykyä olla ymmärtävässä vuorovaikutuksessa kulttuuri- ja katsomustalustaan erilaisen ihmisten kanssa. Katsomussensitiivisyys merkitsee herkkyyttä myös sille, miten kukin ihminen yksilönä tulkitsee ja toteuttaa katsomustaan. Kulttuuri- ja katsomussensitiivisyys liittyy läheisesti myös monikulttuurisuuteen selittäessään moninaisuuden ymmärtämisen ja lukutaidon kehittämisen tapoja.⁷⁵ Lukutaito käsitteenä itsessään on trendikäs. Medialukutaito ja monilukutaito ovat suurelle yleisölle keskimäärin tutumpia, kuin uskontolukutaito, joskaan tarve ymmärtää erilaisia uskontoperinteitä ja edistää niihin liittyvää keskinäistä kommunikaatiota ei itsessään ole uusi.⁷⁶ Yhteiskunnallisuus on suuressa roolissa uskontolukutaidon käsitteestä, merkityksestä, tulkinnasta ja tarpeesta puhuttaessa. Suomessa keskustelu uskonnon kouluopetuksen tarpeellisuudesta, uskontoihin ja uskonnollisiin ihmisiin kohdistuva vihapuhe, stereotypiat ja esimerkiksi islaminuskoa koskeva lainsäädäntö kertovat uskontoja ja katsomuksia koskevasta tietämättömyydestä. Tähän uskontolukutaidon tutkimus ja tieteellinen keskustelu voivat parhaillaan antaa ratkaisuja esimerkiksi konfliktitilanteissa.⁷⁷

Mitä teoreettisella viitekehyksellä tarkoitetaan ja miksi uskontolukutaito sopii teoriaksi juuri tähän tutkimukseen? Teoreettinen viitekehys on tutkimukselle asetettu tietty käsitteellinen ja ajattelua ohjaava näkökulma.⁷⁸ Teorian muodostamisella on tarkoitus tavoittaa tutkittavan ilmiön keskeiset tekijät ja suhteet niiden välillä.⁷⁹ Tämän vuoksi tutkimuksen tekijän on erityisen tärkeää punnita teoreettinen viitekehys tarkkaan, jotta oman tutkimuksen rakenne

⁷³ Poulter 2014, 5–6.

⁷⁴ Poulter 2014, 7–8.

⁷⁵ Innanen & Kimanen 2018.

⁷⁶ Konttori 2018, 1.

⁷⁷ Konttori 2018, 5.

⁷⁸ Alasuutari 1994, 79.

⁷⁹ Anttila 2006, 493.

muodostuu loogiseksi ja kaikki tutkimustulokset sen kautta perustelluiksi.⁸⁰ Hyvin valittu teoreettinen viitekehys luo raamit tutkimukselle ja estää aineistosta nousevia yksittäisiä havaintoja vaikuttamasta tutkijan analyysiin liikaa.⁸¹ Teoria on erottamaton osa tutkielmaa ja se ohjaa analyysin tekemistä jo alkuvaiheessa, ikään kuin ideakehyksen roolissa. Tässä tutkimuksessa se ei kuitenkaan luokittele ennakkoon tuloksista saatavia käsitteitä tai teoriasta tehtäviä olettamuksia.⁸²

Uskontolukutaito tutkielmani teoreettisena viitekehysenä vaatii perustelunsa.

Uskonnonopetuksen yhteiskunnallista tehtävää ja uskonnon sekä yhteiskuntaopin oppiaineiden sisältöjen yhtenäistämistä ajatellen herää kysymys siitä, onko uskonnonopetus sellaisenaan enemmän uskontolukutaitoa ylläpitävä vaihtoehto? Ja näin ollen on hyvä pohtia, onko uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiainesisältöjen yhdistäminen uskontolukutaitoa enemmän heikentävä tekijä? Tässä tutkimuksessa ei ole tarkoituksenmukaista väittää, että uskonto itsenäisenä oppiaineenaan ei voisi lisätä tai ylläpitää uskontolukutaidon osaamista. Tätä ei kuitenkaan tue se, että lukiossa maailmauskontoja koskevia teemoja käsitellään pääsääntöisesti valinnaisessa moduulissa kaikille pakollisen opintokokonaisuuden sijaan. Onkin perusteltua tutkia, voisiko uskontolukutaidon osaamista edesauttaa yhdistämällä uskonnon ja yhteiskuntaopin opetussisältöjä kaikille pakollisiksi opintokokonaisuuksiksi. Vaikka uskonnollisuus on jokaisen ihmisen yksityinen asia, uskonnoista ja katsomuksista tulisi tietää sen verran, että asiallinen keskustelu niistä on mahdollista kaikissa ympäristöissä. Lisäksi omasta vakaumuksesta riippumatta olisi tärkeää ymmärtää kuinka paljon erilaiset katsomukset ja uskonnot vaikuttavat globaalisti yhteiskuntiin yhä tänäkin päivänä.⁸³ Tutkimusilmiötäni ajatellen uskontolukutaito ja siihen oleellisena osana kuuluva uskonto- ja katsomussensitiivisyys ovat juuri sellaisia teemoja, joihin tämän tutkimuksen metodit ja analyysi voidaan teoreettisesti liittää. Ajatusta uskontolukutaidosta ja katsomussensitiivisyydestä kaikille kuuluvana kansalaistaitona,⁸⁴ voidaan tämän tutkimuksen myötä sekä edistää että perustella uskonnon ja yhteiskuntaopin lukio-opetuksen suhteen tarkastelun kautta.

⁸⁰ Metsämuuronen 2005, 100.

⁸¹ Anttila 2006, 392.

⁸² Anttila 2006, 335–336.

⁸³ Konttori 2018, 6.

⁸⁴ Iivonen & Paulanto 2017, 25.

4 Tutkimustehtävä ja aineiston analyysi

4.1 Tutkimustehtävä

Tämän maisterintutkielman tutkimusteema sisältää uskonnon erityislaadun sekä uskonnon ja yhteiskuntaopin suhteen tarkastelun. Tutkielman keskiössä on tietyn ammattikunnan, lukion uskonnonopettajien yksilötason käsitysten tarkastelussa, joskin tulkitsemisen ilmiötä suorassa suhteessa vallitsevaan yhteiskuntakäsitykseen. Tutkimuskysymys on seuraava:

Millaisia ovat uskonnonopettajien näkemykset uskonnon oppiaineen erityislaadusta etenkin suhteessa yhteiskuntaoppiin?

Tulokset antavat tietoa sekä tutkimattomasta näkökulmasta että tuovat esiin täysin uuden näkökulman uskonnon ja ylipäättään katsomusaineiden opetukseen liittyvään keskusteluun. Tutkimuksen antia voidaan hyödyntää myös yhteiskunnallisessa keskustelussa uskonnonopetuksen roolista ja tarpeellisuudesta. Tutkittava ilmiö on saanut inspiraationsa muuttuvasta ja kehittyvästä yhteiskunnasta sekä ajankohtaisesti uudistuvasta lukiokoulutuksesta osana sitä. Jatkuvat muutokset ja niistä käyty keskustelu vaativat rinnalleen uusia ja tuoreita näkökulmia, jotta parhaita mahdollisia päätöksiä voidaan tehdä. Edellisten lisäksi näkemys uskonnon merkittävydestä suomalaisessa yhteiskunnassa on itsessään innoittanut allekirjoittaneen tämän tutkimuksen pariin. Tutkielma keskittyy analysoimaan tietoa etenkin siitä perspektiivistä, kuinka kestävästä uskonnon aineenopettajat itse näkevät oppiaineen ja sen tulevaisuuden. Onko se tässä muodossaan tulevaisuuden muutospainetta kestävä? Tai onko uskonnonopetuksen muuttaminen hyväksi oppiaineen kiinnostavuuden kannalta? Näiden kysymysten avulla tulen saamaan vastauksia tutkimuskysymykseen sekä muodostamaan kokonaiskuvan tutkittavasta ilmiöstä.

4.2 Aineistonkeruumenetelmät ja haastattelulomake

Olen haastatellut aineistoa varten yhtätoista lukion uskonnon aineenopettajaa sähköisen kyselylomakkeen avulla. Jokainen lähettämäni tutkimuspyyntö oli henkilökohtainen ja keräsin aineiston omien kontaktieni ja sieltä esiin tulleiden uusien kontaktien kautta. Haastateltavien ryhmä oli heterogeeninen niin iän, sukupuolen kuin asuinpaikankin suhteen, mikä monipuolista koottua aineistoa. Kyselyhaastattelun kysymykset muotoutuivat lähtökohtaisesti omasta tutkijan näkökulmastani käsin, jonka jälkeen viimeistelin ne ohjaajan avustuksella lopulliseen muotoonsa.

Kyselyhaastattelu, joka löytyy tutkielman liitteistä, sisälsi kolme osaa. Ensimmäisen osan avulla keräsin vastaajan perustiedot, jonka lisäksi pyysin vastaajaa kuvailemaan uskonnonopettajuuttaan yhdellä sanalla. Kokosin nämä sanat listamuotoon myöhempiä analysointia varten. Toinen osa sisälsi yhdeksän avointa kysymystä liittyen uskonnonopetuksen tehtävään, tarkoitukseen ja sisältöihin sekä uskonnon oppiaineen ja yhteiskuntaopin suhteeseen. Näihin pyysin vastauksia muutamalla lauseella tai halutessaan pidemmin. Viimeinen osio sisälsi viisi osin provosoivaakin väitettä uskonnon ja yhteiskuntaopin mahdolliseen yhdistämiseen ja lukion oppiaineiden tulevaisuusratkaisuihin liittyen. Näihin pyysin vastaajaa ottamaan kantaa muutaman lauseen verran. Tarkempaan analyysiin tulevat lomakkeen kaksi jälkimmäistä osaa: II avoimet kysymykset ja III väitteet. Kyselyhaastattelu vastauksineen oli tutkimukseni pääaineisto, jonka perusteella tutkimustulokset määrittyvät.

Tutkimusta oli metodisesti luontevaa toteuttaa kvalitatiivisen eli laadullisen tutkimuksen periaatteita noudattaen. Haastattelukysely mahdollisti sellaisen yksityiskohtaisen aineiston keräämisen, jonka avulla määritelty tutkimuskysymys saa vastauksensa.⁸⁵ Kvalitatiivisia tutkimusmetodeita on lukuisia erilaisia ja tässä tutkielmassa käytin fenomenografista lähestymistapaa. Sen avulla pystyin tutkimuksen tekijänä tarkastelemaan syvemmin vastaajien käsityksiä tutkimusteemasta, vastauksista löydettyjä merkitysisältöjä ja ymmärtämään tutkimaani ilmiötä kokonaisuutena.⁸⁶ Fenomenografisen tutkimussuunnan avulla pystyin tekemään sellaista laadullista tutkimusta, jossa tutkin ajattelussa ilmeneviä maailmaa koskevia käsityksiä kokemuksen sijaan.⁸⁷ Tutkimuksen kohteena voidaankin pitää ajattelumuotoja ja tutkittavien kokemuksellisuutta tämän rajatun ilmiön äärellä. Kysyin opettajilta nimenomaan näkemyksiä oppiaineen nykytilanteesta, erityislaadusta ja sisällöistä, sekä suhteesta toiseen oppiaineeseen käytännön kokemushavaintojen sijaan. Tämä selittää sen, miksi haastatteluaineistojen analyysiin oli tässä yhteydessä loogista käyttää fenomenografista laadullisen tutkimuksen muotoa.

4.3 Tutkimuksen luotettavuus ja tutkijan etiikka

Tämän tutkimuksen luotettavuutta arvioidaan validiteetin eli pätevyyden näkökulmasta. Laadullisen tutkimuksen validiteetti voidaan ymmärtää parhaiten uskottavuuden kautta: kuinka hyvin tämä tutkimus antaa vastauksen määritellylle tutkimuskysymykselle ja ovatko

⁸⁵ Metsämuuronen 2008, 14–15.

⁸⁶ Anttila 2006, 335.

⁸⁷ Anttila 2006, 334.

saadut tulokset ja niistä tehdyt päätelmät oikeita.⁸⁸ Validiteetin sanotaan olevan tutkijan ajatusprosessin tulos, jossa hän on käyttänyt tuntemustaan aiheeseen, yhdistänyt siihen aiempaa tutkimusta sekä yleistä logiikkaa. Tämä tutkielma tulee konstruimaan parhaalla mahdollisella tavalla tutkittavien henkilöiden näkökulmia ja mielipiteitä, minkä avulla näitä näkökulmia pyritään avaamaan ymmärrettäväksi myös muille. Aion koko tutkielman teon ajan tarkastella kriittisesti myös omaa suhtautumista ja tulkintatapoja, jotta neutraliteetti, ulkokohtaisuus ja objektiivisuus tutkijana säilyvät. On kuitenkin hyvä ottaa huomioon, että täydellistä objektiivisuutta tutkijana ei ole mahdollista saavuttaa – tärkeintä on olla sen suhteen rehellinen. Lisäksi on tärkeää pitää mielessä, että tutkimuksella ei voida koskaan saavuttaa täydellistä ymmärrystä asiasta, vaan se on aina riippuvainen monista erilaisista muutostekijöistä.⁸⁹

Luotettavuus ilmenee myös seuraavien kriteerien kautta, joihin kiinnitän tutkijana huomiota koko projektin ajan. Helsingin yliopiston yleisiin hyvän tutkimuksen käytäntöihin kuuluvat rehellisyys, yleinen huolellisuus ja tarkkuus tutkimustyössä, tulosten tallentamisessa ja esittämisessä sekä tutkimusten ja niiden tulosten arvioinnissa. Lisäksi tutkimukseen osallistuneiden kanssa tulee olla selkeä yhteisymmärrys tutkimukseen osallistumisen vapaaehtoisuuteen, anonyymiyteen ja tutkielman fokukseen liittyen.⁹⁰ Laitimassani tutkimuspyynnössä ilmaisin selkeästi nämä käytännöt. Lisäksi kerroin, että vastauksia tullaan käyttämään vain tämän tutkielman materiaalina, eikä vastaajan henkilöllisyyttä voida lopullisessa tutkimuksessa saada selville. Tulen toteuttamaan aineistonkeruun ja tutkielman kokonaisuudessaan riippumattomuuden ja puolueettomuuden kaikkia arvoperiaatteita noudattaen.⁹¹

Tutkimuskysymys ei itsessään ole arkaluontoinen, mutta jokaisen vastaajan on voitava luottaa siihen, että heidän vastauksensa jäävät vain osaksi tätä tutkielmaa. Koen ehdottoman tärkeäksi sen, että tutkimuspyynnössä selvisi yksityiskohtaisesti tutkimani ilmiö ja tutkimuksen tavoite, sekä sen mahdollinen hyöty ja käyttökapasiteetti tulevaisuudessa. Tutkimuspyynnön ohessa lähettämäni saatekirje löytyy tutkielman liitteistä. Tutkimuseettisiä kysymyksiä ajatellen kohdistan tarkkuutta omaan asemaani suhteessa kerätyn aineiston analyysiin ja

⁸⁸ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

⁸⁹ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

⁹⁰ Helsingin yliopisto: Tutkimusetiikka.

⁹¹ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

mahdollisiin ennakoiviin ajatuksiin tai päätelmiin tutkimustuloksista. Olen itse pian valmistuva yhteiskuntaopin ja uskonnon aineenopettaja, minkä vuoksi koen kuuluvani osin tutkimuksen sisäpiiriin.

Tässä kohtaa on huomioitava myös se, että tutkimustehtävä on saanut inspiraationsa täysin henkilökohtaisista mielenkiinnonkohteistani ja nojaa myös omien aiempien tutkielmieni tuloksiin. Lähtökohtaisesti asetan itseni sellaiseen positioon, jossa pystyn tarkastelemaan keräämääni aineistoa täysin neutraalisti ja ennakkoluuloitta, vaikka aihe onkin tietystä kulmasta henkilökohtainen. En kuitenkaan usko asemallani olevan suurta merkitystä tutkielman tekoon negatiivisessa mielessä. Tavoitteenani on myös aidosti yllättyä, sekä löytää aineistosta sellaisia perusteltuja näkemyksiä, jotka voivat vaikuttaa myös omiin käsityksiini tutkittavasta ilmiöstä. Tutkimuseettiset kysymykset ovat tärkeä osa tutkielmaa. Tätä prosessia kirjoitan auki osana tutkimusta, jotta läpinäkyvyys ja kriittinenkin itsearviointi tutkijana säilyy. Ohjenuora tämän tutkielman aineistonanalyysiin kokonaisuudessaan on pyrkimys odottamattomien seikkojen paljastamiseen ilman omien mielipiteiden vaikutusta niihin.

4.4 Aineiston analyysi

Toteutan tutkimukseni laadullisen eli kvalitatiivisen tutkimuksen periaatteiden mukaisesti. Koko tutkimusprosessin ajan on tärkeää muistaa, että kvalitatiivisessa tutkimuksessa ei tehdä etukäteen oletuksia tutkimustuloksista toisin kuin kvantitatiivisessa tutkimuksessa.⁹² Laadullisen tutkimuksen toinen tärkeä ja ohjaava tekijä on tähdätä vastausten avulla mahdollisimman laajaan ja tulokselliseen analyysiin.⁹³ Lisäksi laadullista analyysia tehdessä on hyvä muistaa kaksi sitä ohjaavaa vaihetta; havaintojen pelkistäminen⁹⁴ tietyn laadullisen metodin avulla ja arvoituksen ratkaiseminen eli tulosten tulkinta.⁹⁵ Laadullista aineistoa analysoidessa kiinnitän huomiota tutkimukselle asetettuun teoreettiseen viitekehykseen ja tutkimusilmiön kysymyksenasetteluun. Aineisto on tarkoituksenmukaista pelkistää asetettuihin raameihin ja sen avulla yhdistää samankaltaiset havainnot toisiinsa.⁹⁶

Fenomenografisessa tutkimusmetodissa on tärkeintä kuvata sitä, miten ympäröivä maailma hahmottuu ihmisen tietoisuudessa.⁹⁷ Tässä tapauksessa se tarkoittaa sitä, millainen näkemys

⁹² Alasuutari 1994, 25.

⁹³ Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006.

⁹⁴ Alasuutari 1994, 30.

⁹⁵ Alasuutari 1994, 34.

⁹⁶ Alasuutari 1994, 31.

⁹⁷ Anttila 2006, 335.

uskonnonopetuksen erityislaadusta ja oppiaineen suhteesta yhteiskuntaoppiin opettajille on muotoutunut. Fenomenografinen metodi on yksi laadullisen tutkimuksen suunnista ja sen alkuperä on kreikankielisissä käsitteissä fainomenon eli ilmiö sekä graphein eli merkintä, kuvaaminen, kirjoittaminen tai mittaaminen.⁹⁸ Fenomenografinen tutkimus painottaa moninaisten ja osin ristiriitaistenkin maailmassa esiintyvien ilmiöiden ja asioiden kuvaamista. Tässä fenomenografisessa tutkimuksessa on tarkoituksenmukaista etsiä ihmisten käsityksistä niin samankaltaisuuksia, erilaisuuksia kuin poikkeavuuksia. Erityinen painotus keskittyy käsitysten sisältöihin ja niiden suhteuttamiseen toisiinsa.⁹⁹ Fenomenografian keskeisiä käsitteitä ovat ”ensimmäisen asteen näkökulma”, jolla tarkoitetaan positivistista eli tieteellisen tiedon mukaista käsitystä todellisuudesta, sekä ”toisen asteen näkökulma” joka edelliseen verraten tarkoittaa todellisuuden rakentumista sosiaalisesti ja konstruktivistisesti. Puhekielisesti jälkimmäinen tarkoittaa sitä tietoa ja todellisuutta, jonka jokainen ihminen näkee ja kokee aina joidenkin linssien läpi.¹⁰⁰

Fenomenografinen tutkimussuuntaus on saanut osakseen myös kritiikkiä. Ihmisten aidosti erilaiset käsitykset asioista voivat joskus olla virheellisiä ja siksi niiden pitäminen tutkimuksen kohteena voi olla ongelmallista. Kysymys tästä palautuu kuitenkin usein tutkijan asemaan arvioida näitä käsityksiä, niiden merkityksiä sekä relevanssia suhteessa tutkimusilmiöön.¹⁰¹ Fenomenografisessa tutkimuksessa korostetaan nimenomaan sitä, että ihmiset ja ympäröivä maailma eivät ole toisistaan eroavia asioita, vaan molempia koetaan ja havaitaan samanaikaisesti. Tavoitteena on kuvata ihmisille muodostuneita käsityksiä arkitodellisuudesta sen sijaan, että tästä todellisuudesta muodostettaisiin yksiselitteisiä väitteitä.¹⁰²

Analyysiprosessi

Fenomenografisessa tutkimussuuntauksessa ei ole olemassa mitään tiettyä aineistonkeräysmetodia, vaan sitä voidaan kerätä analyysia varten millä tahansa laadulliselle tutkimukselle tyypillisellä tavalla.¹⁰³ Kuvaan seuraavaksi tarkemmin kyselyhaastattelumateriaalin analyysiprosessin viittä työvaihetta tässä tutkimuksessa.

⁹⁸ Kroksmark 1987, 63.

⁹⁹ Huusko & Paloniemi 2006, 162–173.

¹⁰⁰ Huusko & Paloniemi 2006, 162–173.

¹⁰¹ Metsämuuronen 2005, 34.

¹⁰² Huusko & Paloniemi 2006, 162–173.

¹⁰³ Huusko & Paloniemi 2006, 162–173.

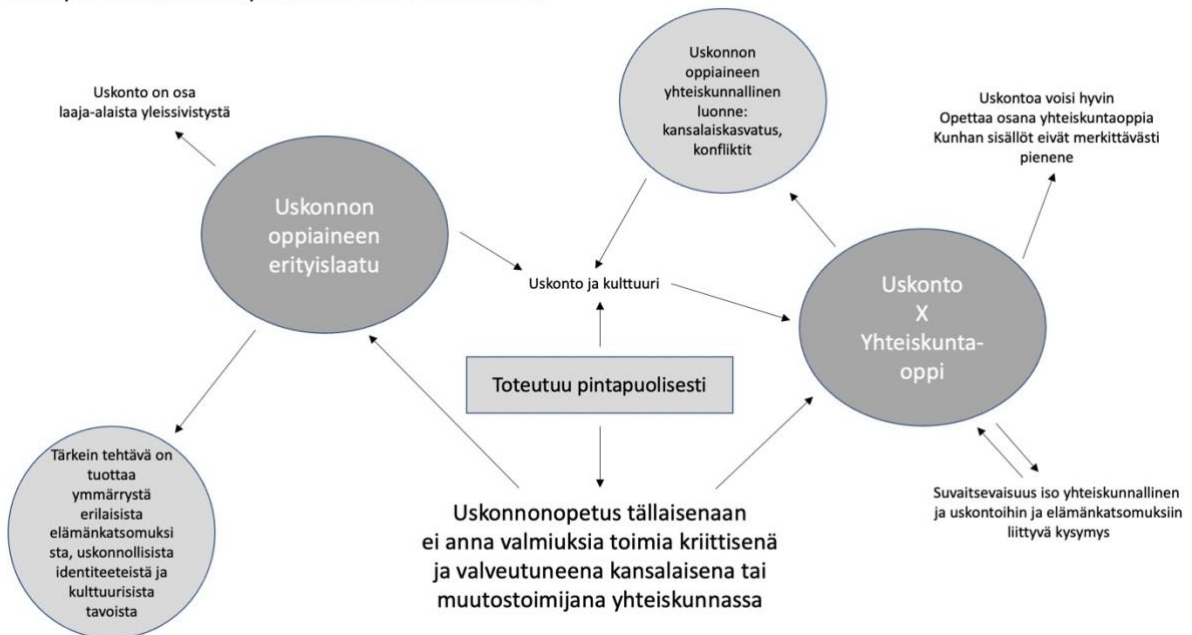
Ensimmäiseksi olen merkinnyt vastauslomakkeet sattumanvaraisessa järjestyksessä nimellä V1-V11 tarkoittaen numeroitua vastaajaa. Näin ollen vastaukset anonymisoituvat ja lomakkeiden jatkokäsittely helpottuu. Tämän jälkeen koko empiirinen aineisto on luettu läpi useaan kertaan, minkä tuloksena siitä on muodostanut tutkijalle kokonaiskuva. Toisessa vaiheessa olen etsinyt aineistosta analyysin kohteena olevia ilmauksia ja tutkimuskysymystä ajatellen olennaisia merkityssisältöjä alleviivaten sanoja ja lauseita, sekä tehden muistiinpanoja.

Kolmannessa vaiheessa edellä merkityjä merkityssisältöjä on vertailtu keskenään ja samalla lajiteltu laajempiin kategorioihin. Aineisto on siis tarkoituksellisesti muutettu tässä kohden abstraktimmaksi ja yhdistetty löydettyjä merkityssisältöjä samalla laajempiin teoreettisen tiedon kategorioihin.¹⁰⁴ Jokainen vastaus on muutettu tässä analyysin vaiheessa ajatuskartan muotoon, jotta tutkimuksen kannalta olennaisimmat merkitykset selkeytyvät. Ajatuskartat auttavat myös hahmottamaan paremmin tutkimuksen kaksi pääkategoriaa: ensimmäinen (I) kategoria koskee uskonnon oppiaineen erityislaatua ja toinen (II) kategoria uskonnon ja yhteiskuntaopin yhteisiä teemoja sekä yhdistämistä koskevia näkemyksiä. Samalla olen muodostanut jokaiseen ajatuskarttaan kokoavan johtopäätelmän helpottamaan lopullisen tutkimustuloksen kokoamista. Ajatuskartta itsessään helpottaa vastausten läpikäyntiä ja tulkintaa sekä yksinkertaistaa vastausten kokoamista kuvauskategorioiksi lopullista tulosanalyysia varten. Edellä esiintynyt ajatuskartta on satunnainen esimerkkikuva yhden kyselyvastauksen pohjalta muodostetusta ajatuskartasta. Itse tutkijan tai lukijan ei ole tarkoituksenmukaista ymmärtää ajatuskarttaa sellaisenaan, vaan sen avulla on helpompi ymmärtää tämän tutkimuksen analyysiprosessia ja lopullista tutkimustulosta sen moninaisuudessaan. Seuraavassa on kuva satunnaisesti valikoidusta ajatuskartasta havainnollistamaan tutkimusprosessia:

¹⁰⁴ Syrjälä et al. 1994, 25.

Kuvio 1. Kyselyhaastatteluvastauksen perusteella koostettu ajatuskartta

Johtopäätös: *uskonnonopetukseen vahva muutostarve*

Analyysin seuraavassa vaiheessa olen tehnyt ajatuskartan muotoon muutetuista vastauksista taulukon, jossa vastauksista ilmenneitä näkemyksiä on listattu edellistä vaihetta tarkempiin merkitysluokkiin. Taulukossa jokainen vastaus on jaettu ilmoitetun iän ja sukupuolen mukaan. Olen jakanut näkemykset taulukossa kolmeen kategoriaan; uskonnonopetuksen puoltaminen sellaisenaan, uuden yhteisen katsomusopetuksen puoltaminen sekä uskonnon ja yhteiskuntaopin yhdistäminen joko osittain tai kokonaan. Tämän luokittelun avulla tutkimustulosten muotoutuminen tutkijan tulkinnan mukaisesti helpottuu ja siihen myös koko fenomenografinen lähestymistapa nojaa.¹⁰⁵ Seuraavassa on kuva taulukosta:

¹⁰⁵ Anttila 2006, 336.

Kuvio 2. Taulukko vastauksista iän ja sukupuolen mukaan

Sukupuoli ja ikä	Uskonto sellaisenaan	Yhteinen katsomusaine	US ja YH yhdistäminen
N58	X		
N57		X	X osittain
M34			X osittain
M36			X kokonaan tai osittain
M52		X	X kokonaan tai osittain
N43	X	X	
N45			X kokonaan tai osittain
M34	X		
N59	X		
N26	X		X osittain
N48	X	X	

Lyhenteet: M = mies, N = nainen, US = uskonnon oppiaine, YH = yhteiskuntaopin oppiaine

Tämän taulukon avulla vastauksista on mahdollista tehdä tulkintoja myös iän ja sukupuolen mukaan. Lähtökohtaisesti vastauksia ei arvioida näiden seikkojen kautta, mutta taulukoinnin perusteella niistä tehtävien päätelmien merkitys ja rooli tutkimuksen kannalta selkeytyy.

Lähetetyistä kuudestatoista tutkimuspyynnöstä vastauksia kertyi yhteensä yksitoista.

Vastaajien ikähaarukka oli 26–59 vuotta ja keskiarvo 45 vuotta, kun taas vastaajista seitsemän oli naisia ja neljä miehiä. Yleiskatsaukselta vastaukset olivat jakautuneet hyvin tasaisesti eri ikäryhmien ja sukupuolten välillä, tarkemmassa analyysissä vastauksista sekä niiden ikä ja sukupuolijakaumasta on kuitenkin kiinnostavaa tehdä merkitystulkintoja. Tähän taulukkoon on merkitty näkemys yhteisestä katsomusoppiaineesta vain niiden vastausten perusteella, joissa vastaaja otti yhteisen katsomusopetuksen tarpeen tai vaihtoehdon esiin oma-aloitteisesti. Kyselyvastausten mukaan jokainen vastaaja puolsi enemmän tai vähemmän yhteistä katsomusopetusta, kun pyysin ottamaan siihen suoraan kantaa kyselyn viimeisessä väitteessä. Tasaisesti ovat jakautuneet näkemykset myös uskonnonopetuksen säilyttämisestä sellaisenaan tai uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiaineiden yhdistämisestä jollakin tapaa.

Tutkimuksen tulososiossa tulen jakamaan vastauksia vielä tarkempiin alakategorioihin kahden yläkategorian alle. Lisäksi menen syvemmälle tutkimuslomakkeesta esiin tulleiden muiden merkitysosien tarkempaan tulkintaan, jotta lopulta voin saada tutkimusilmiölle selityksen ja tutkimuskysymykselle vastauksen. Tutkimuksen aineistonanalyysin viimeisessä eli viidennessä vaiheessa muodostan kuvauskategoriajärjestelmiä ja jaan tutkimustulokset kategorioiksi, jonka avulla ne on mahdollista kuvata kirjallisessa muodossaan.

Tämä viimeinen vaihe muodostaa tutkimuksen kruununjalokiven. Se, millaisia argumentteja tutkimukseni teemat ja kyselyssä esitetyt kysymykset tutkittavissa herättivät, tulee esiin läpikotaisin seuraavassa tutkimuksen tuloksista kertovassa luvussa.

5 Tutkimustulokset

5.1 Uskonnon oppiaineen erityislaatu

Uskonnon oppiaineen erityislaatua analysoidessa, jaoin vastaukset kahteen eri merkityskategoriaan tuloksista nousseiden seikkojen perusteella. Ensimmäisessä kategoriassa painopiste on uskonnon oppiaineen sisällöissä sekä tavoitteissa ja toisessa näkemyksissä yhteisestä katsomusopetuksesta. Lähes kaikki vastaajat olivat sitä mieltä, että uskonnonopetuksessa on paljon sitä puoltavia sisällöllisiä ja kasvatuksellisesti tärkeitä seikkoja. Vastauksista kävi kuitenkin ilmi myös sellaisia asioita, joita opettajat olisivat uskonnonopetuksessa valmiita muuttamaan.

Uskonnon oppiaineen erityislaatuun liittyvissä näkemyksissä tutkittavat toivat esiin monia teemoja, jotka kytkeytyivät vahvasti uskonnon rooliin yleissivistyksessä. Etenkin lukiossa uskonnon yleissivistävät tematiikat ovat pääosassa oman uskonnontuntemuksen sijaan. Vastauksista huokui aineenopettajan identiteetin vahvuus sekä tietynlainen puolustuskanta uskonnon korvaamattomasta tehtävästä lukiossa. Sisällöllisesti uskonnon oppiaineen erityislaatu liittyi vastauksissa esimerkiksi elämäntutkimuksellisen ja uskonnollisen identiteetin hahmottamiseen.

Uskonto tuottaa ymmärrystä erilaisista elämäntutkimuksista, uskonnollisista identiteeteistä ja kulttuurisista tavoista ajatella ja toimia sekä lisätä suvaitsevaisuutta osana laaja-alaista yleissivistystä. V4.

Monessa vastauksessa katsomukselliseen keskusteluun oppimisen tarpeellisuutta pidettiin uskonnonopetuksen yhtenä tärkeimmistä yleissivistävistä osa-alueista. Katsomuksellinen dialogi nousi esiin kolmessa vastauksessa myös silloin, kun kysyttiin uskonnon oppiaineen tärkeintä tehtävää ylipäätään. Monessa vastauksessa mainittiin suvaitsevaisuuden, tasa-arvon ja jokaista ihmistä koskevan avoimuuden teemoista opettaminen; katsomus- ja uskontolukutaidon ylläpitäminen koettiin oppiaineen tärkeimpänä tehtävänä nimenomaan siitä näkökulmasta, että uskonto on syytä ymmärtää muustakin kuin suomalaisen luterilaisuuden näkökulmasta. Informantin V8 mukaan katsomus- ja uskontolukutaito kokonaisuutena ja sen edistäminen on ratkaisu avoimempaan suhtautumiseen toisia ihmisiä kohtaan. Samalla ymmärrys katsomusten ja kulttuurien välisestä suhteesta helpottuu. Uskonto- ja katsomustietoisuuden teemat ovat tärkeä osa niin opetussuunnitelman oppiainekohtaisia kuin laaja-alaisiakin tavoitteita, ja sitä pitäisi informantin V8 mukaan lukion opetuksessa painottaa aiempaa enemmän.

Yleinen innostaminen uskonnon teemoja kohtaan nostettiin mainitsemisen arvoisesti esiin oppiaineen tärkeimpänä tehtävänä. Tässä keskeiseksi teemaksi nostettiin ajatus opiskelijan oman maailmankatsomuksen kehityskaaresta juuri lukioikäisenä. Samaan aihealueeseen menevät vastaukset liittyen uskontojen merkityksen ymmärtämiseen suhteessa opiskelijan omaan ympäröivään yhteiskuntaan ja maailman yhteiskuntaan ylipäätään. Informantti V2 sanoi uskontojen merkityksen ymmärtämisen yhteiskunnassa, kulttuurissa ja historiassa olevan tärkeää etenkin siitä näkökulmasta, miten eri uskonnot tai laajemminkin uskonnolliset ja sekulaarit katsomukset näkyvät, vaikuttavat ja ovat jatkuvasti läsnä ympärillämme. Kysymys siitä, miksi uskonnot ovat merkityksellisiä miljardeille ihmisille maailmassa, on olennainen teema lukiolaisten kanssa.

Opiskelija voi näiden pohdintojen kautta saada mahdollisuuden havaita ja ymmärtää moninaisia uskonnollisia ilmiöitä niin mediassa kuin omassa ympäristössään lokaalista ja globaalista näkökulmasta. V6.

Nykypäivän lukiokoulutuksen tyyliä, tavoitteita ja arvoa ajatellen, tutkimukseen osallistuneet pitivät hyvin olennaisena näkökulmana kaikkien uskontojen lähestymistä tieteestä ja teologiasta käsin. Erityisesti uskontojen moninaisuutta voidaan lukiossa opettaa nimenomaan sen teologisen ja uskontotieteellisten perustelujen ja lähtökohtien kautta, sillä monet lukiolaisista tähtäävät jatko-opintoihin yliopistoon. Monien oppiaineiden taustalla nykypäivän lukiokoulutuksessa on akateeminen pohja, jonka vuoksi tieteellisyys on yhä tärkeämpää ottaa huomioon myös uskonnonopetuksessa. Suomalaisen uskonnonopetuksen juuret ovat yhä edelleen ja osittain voimakkaasti kansakoulusäädöksessä 1920-luvulla, minkä perusteella sitä annetaan sen uskontokunnan mukaan, johon enemmistö kuuluu.¹⁰⁶ Lisäksi juuri evankelisluterilaisen uskonnonopetuksen historia on yhä vahvasti kirkon historiallisessa kasteopetuksessa.¹⁰⁷ Uskonnonopetus on jatkuvasti erilaisten aatteellisten ja uskonnollisten liikkeiden kohteena ja sitä koskeva koulutuspolitiikka on aina osa laajempaa päätöksentekoa ja keskustelua yhteiskunnassa. Motiiveihin vaikuttavat niin historian kehitys, politiikka, aatteellinen ilmapiiri kuin katsomuksellinen alue sen moninaisuudessaan.¹⁰⁸ Näiden asioiden vuoksi koulujen ja etenkin lukioiden merkitys tiedepohjaisen tiedon lähteenä korostuu. Informantin V2 mukaan lukion uskonnonopetusta olisi nykyaikana tarpeellista toteuttaa

¹⁰⁶ Poulter 2013, 127; Iivonen & Paulanto 2017, 10.

¹⁰⁷ Kirkon kasteopetuksen mukaan koulun uskonnonopetus voidaan perustella samoin perustein kuin kirkon opetus, joka perustuu Raamatun lähetyskäskyyn. Räsänen 2006, 14.

¹⁰⁸ Iivonen & Paulanto 2017, 11; Räsänen 2006, 14–15.

enemmän uskonnotutkimuksen ja teologian tiedonalasta käsin. Tiedetaustan korostaminen on perustellusti lisääntynyt myös yhteiskunnallisen keskustelun polarisoitumisen myötä.

Tieteellisten tematiikkojen parissa oltiin monissa vastauksissa myös siinä yhteydessä, kun uskonnon oppiaineen ydintehtävää lukiossa pohdittiin. Monitieteisyys ja tässäkin kohtaa katsomukselliset dialogitaidot mainittiin ehdottomasti useimmin. Osassa vastauksista sen sanottiin olevan uskonnon oppiaineen tärkein tehtävä ja toisissa vastauksissa dialogitaitojen tärkeys sijoitettiin juuri uskonnon oppiaineen syvimpään ytimeen, mistä kaikki muu ponnistaa eteenpäin. Kuitenkin se, kuinka hyvin tai tarpeeksi nykyisessä uskonnonopetuksessa näiden dialogitaitojen opettamiselle on olemassa työkaluja, herätti informanteissa ristiriitaisia ajatuksia. Uskonnonopettajat toivoivat, että heillä olisi lukiolaisten kanssa enemmän mahdollisuuksia kehittää dialogitaitoja eri katsomusten välillä. Uuden opetussuunnitelman laaja-alaisen oppimiskokonaisuuksien toivotaan tuovan uusia mahdollisuuksia toteutuksen parantamiseen.

Uskonto mahdollistaa eri oppiaineiden välisen dialogin ja monitieteellisyyden sekä auttaa opiskelijaa lisäämään omaa itsetuntemustaan ja muiden ihmisten ymmärtämistä ja heidän kanssaan toimimista. V4.

Informanttien V3 ja V7 mukaan uskonnon oppiaineen ytimessä on keskusteluyhteyteen opetteleminen, monitieteisyys sekä oppiaineen voimakas tieteellinen tausta. Vastaaja V2 taas totesi, että katsomuksellisten ajattelutaitojen ja kriittisen tiedonhankinnan kehittyminen myös uskontojen näkökulmasta on oppiaineen syvintä ydintä. Erityisesti lukion opetussuunnitelma ja opiskelijoiden valmiuksien lisääminen mahdollistavat edellisen tavoitteen toteutumisen, sillä eri uskontojen pakollisissa oppimäärissä korostuu paitsi oman uskonnon niin esimerkiksi Abrahamilaisten uskontojen¹⁰⁹ riittävä tiedollinen tuntemus. Informantti V6:n mielestä juuri tällainen tiedollinen ja tieteellinen painotus suomalaisessa lukiokoulutuksessa tekee uskonnosta vakavasti otettavan reaaliaineen.

Katsomuksellisten ajattelutaitojen muotoutuminen ja kehittäminen on uskonnon oppiaineen keskiössä. Sekä informantti V9:n että V5:n mukaan muihin uskontoihin tutustuminen on erityisen tärkeää etenkin suvaitsevaisuuteen oppimisen kannalta. Oppiaineen keskiössä voi näin ollen sanoa olevan uskontojen tarkastelu monipuolisesta, puolueettomasta, kriittisestä ja

¹⁰⁹ Abrahamilaiset uskonnot, eli kolmen Lähi-Idässä syntyneen uskonnon, kristinuskon, juutalaisuuden ja islamin samankaltaisuuksien sekä yhteisen taustan korostaminen. Stroumsa 2015, 29–39.

kiihkottomasta näkökulmasta. Katsomuksellisten ajattelutaitojen kehittyminen on lähellä katsomuslukutaitoa, joka mainittiin jälleen kahden informantin vastauksissa.

Informantti V9 kirjoitti, että opiskelija on tavoitteellista perehdyttää omaa uskontoaan koskeviin teemoihin ja siitä nousevaan elämänskatsomukselliseen ja eettiseen ajatteluun osana oppiaineen muita sisältöjä. Uskonto lukiossa antaa välineitä tarkastella katsomuksia omassa elämässä ja sitä ympäröivässä maailmassa. Vastauksessa V8 taas todetaan, että katsomusaineilla on ylipäättään vahva kasvatuksellinen tavoite ja reflektio omasta elämänskatsomuksesta osana sitä on tärkeää opetussuunnitelmankin mukaan. Esille nousee kuitenkin toive vahvemman kasvatuksellisuuden ja reflektoinnin mahdollisuuksien lisäämisestä uskonnonopetuksessa, jota ei tutkittavan mukaan nykyisellään ole riittävästi.

Suurimmassa osassa vastauksia kulttuuriosaamisen teemat koettiin vahvasti kuuluvan uskonnon oppiaineen ydintehtäviin. Vastauksen V2 mukaan uskontoja voidaan pitää kulttuurin syvärakenteen osana ja erityisen tärkeää on kiinnittää huomiota siihen, että opiskelijoiden mielikuvat aiheesta eivät jää vain median, lähipiirin tai oman uskonnollisen yhteisön tuntemuksen varaan. Uskonto on vahvasti kulttuurioppiaine ja vuorovaikutuksellisuuden kehittämisen oppiaine myös informantin V7 näkemyksen mukaan. V1 taas toteaa, että nimenomaan kulttuurinlukutaidon kehittäminen osana dialogisuutta on keskeistä uskonnon oppiaineessa. Informantin V11 sanoin: ”Jos ei ymmärrä uskontojen historiaa ja nykytilannetta, ei voi täysin ymmärtää kulttuureja, jotka kumpuavat niistä.”

Kulttuurisidonnaisuuden teemat osana uskonnon oppiainetta herättivät opettajissa myös kritiikkiä. Esimerkiksi informantin V4 mukaan erilaisten kulttuurien ymmärtäminen uskonnon oppiaineessa on kyllä merkitty oppiainetavoitteisiin melko laajasti, mutta toteutuu valitettavan pintapuolisesti todellisuudessa. Vastaja V8 taas painotti sitä, että uskonto ja kulttuuri eivät ole synonyymeja keskenään, vaikka niiden välillä paljon yhteneväisyyksiä onkin. Tämä näkyy myös opetustilanteiden käytännössä. Uskonnoista ja kulttuureista puhutaan samassa yhteydessä paljon, mutta edes lukion uskonnonopetuksessa ne eivät ole niin keskeisiä, kuin ehkä yleisesti ajatellaan.

Monessa vastauksessa perustietojen opettaminen maailman uskonnoista ja sitä kautta maailmankansalaisuuteen ohjaaminen nähtiin vahvasti oppiaineen ytimessä. Informantti V11 totesi, että uskonnonopetus tarjoaa tästä näkökulmasta paljon työkaluja yleiseen eettiseen

pohtintaan niin omassa elämässä kuin globaalistikin. Tämän lisäksi ymmärrys siitä, miten joku toista mieltä oleva henkilö perustelee omat näkemyksensä, on keskeinen osa oppimisen tavoitteita uskonnossa. Informantti V6 toi esiin sekä Suomen uskonnonopettajain liitto SUOL ry:n, että Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan käyttämän tunnuslauseen: ”Ymmärrä uskontoja – ymmärrä maailmaa”, ja sanoi sen kiteyttävän uskonnon oppiaineen ydinteemoja hyvin nimenomaan lukiossa. Vastajaan V10 mukaan ”Uskonto on oppiaineena todella moninainen – käsiteltävät teemat ovat syvällisiä, kattavia ja kokonaisvaltaisia.” Informantti V6 kirjoitti uskonnon olevan yleissivistävä oppiaine ennen kaikkea siitä näkökulmasta, että se innostaa opiskelijoita niin pohtimaan, hahmottamaan kuin jäsentämään katsomusten moninaista merkitystä ihmisille ja yhteisöille. Samalla ympärillä jatkuvasti tapahtuvien moninaisten uskonnollisten ilmiöiden tarkastelu myös yhteiskunnallisesta näkökulmasta helpottuu ja opiskelijan näkemykset sekä ymmärrys laaja-alaisesti kasvaa.

Käsitteellinen haaste: uskonto

Opettajat nostivat vastauksissaan monesti ilmi uskonnon käsitteellisen haasteellisuuden ylipäätään ja koulumaailmassa erityisesti. Käsitteet uskonto ja uskonnollisuus ovat moniulotteisia ja niitä voidaan tulkita yhtä monella tapaa, kuin on tulkitsijoitakin. Nämä edellä mainitut käsitteet jaetaan usein yksilön ja julkisen alueen tasoille. Yksilötasolla uskonnollisuutta on sanottu olevan esimerkiksi sisäisen uskon kokemukset ja rukoileminen, kun taas julkisella tasolla on voitu viitata uskonnolliseen käyttäytymiseen jollakin yhteiskunnan julkisella alueella. On huomionarvoista, että uskontoa ja uskonnollisuutta tulkittaessa laajemmalla yhteiskunnallisella alueella käsin, sen asettaminen tiettyyn paikkaan siellä on haastavaa. Tämän vuoksi on tärkeää kysyä, miksi uskonto on tarpeellista jakaa julkiselle ja yksityiselle alueelle yleisessä määrittelyssä?¹¹⁰ Samanlaisia teemoja pohtivat huomattavan monet tutkittavat vastauksissaan. He kokivat nykyisen oman uskonnonopetuksen olevan haasteellista myös yksityisen ja julkisen uskonnollisuuden näkökulmasta. Rajaa yksilöiden ja yhteiskuntien väliselle uskonnollisuudelle on vaikeaa vetää, eikä se informantin V6 mukaan ole lukiossa ollenkaan perusteltua. Jaettujen oppimäärien sijaan uskontoa olisi parempi opettaa kaikille neutraaleista näkökulmista käsin.

Yksityisen ja julkisen uskonnollisuuden rajaamista on loogisempaa käyttää vain uskonnon ulottuvuuksien selkeyttämiseen ja ymmärtämiseen yleisesti, ei tarkkaa tosielämän rajaamista

¹¹⁰ Ketola et al. 2018, 100.

varten. Sen sijaan olisikin tärkeämpää keskittyä uskontoon ennemminkin monipaikkaisena ilmiönä yhteiskunnassa.¹¹¹ Uskontokäsitteen rajautuminen on tutkimukseen osallistuneiden opettajien mukaan ajankohtainen haaste. Uskonnon laaja-alaisia teemoja on hankalaa opettaa uskonto nimen alla juuri yleissivistävästä näkökulmasta ilman, että oppiaineen nimi rajaa sitä ennalta määrättyihin tulkintoihin. Informantin V5 mukaan uskonnollisten ja samalla katsomuksellisten teemojen opettamisen laajuutta ajatellen, ne ajautuvat helposti kokonaisuutena liian pieneen tilaan yhdistettäessä pelkästään käsitteeseen uskonto. Samalla tavoin kuin yksilön ja yhteisön uskonnollisuuden ulkopuolelta rajatussa jaottelussa voi helposti käydä.

Vastauksissa ilmeni, että suurin osa uskonnonopettajista olivat valmiita muuttamaan oppiaineen nimeä esimerkiksi siitä syystä, että uskonto terminä aiheuttaa jopa suuressa osassa opiskelijoita negatiivisen ja välttävän reaktion. Jonkin toisen nimen alla uskonnon nykyisiä teemoja opettaessa olisi mahdollista tavoittaa paremmin myös aiheeseen ennalta negatiivisesti suhtautuvia opiskelijoita. Vastaja V5 kiteytti näkemyksensä seuraavasti: ”Jotkut ovat allergisia uskonto -sanalle. Jos sisällöt olisivat erinimisen oppiaineen sisällä, se voisi avata joidenkin silmiä aineen tarpeellisuuden kannalta”. Uskonto oppiaineen nimenä antaa siis turhan kapean kuvan oppiaineen moninaisista ulottuvuuksista sisällöllisesti ja tavoitteellisesti sekä mahdollistaa väärän tulkinnan oppiaineen luonteesta. Kansainvälisessä kontekstissa uskonto käsitteellä tarkoitetaan useimmin kansainvälisesti tunnistettavia uskontoperinteitä. Samassa yhteydessä termiä maailmanuskonnot on pyritty kuitenkin välttämään, sillä uskonnot ovat taustoiltaan hyvin erilaisia, eikä kaikkia maailmassa vaikuttavia uskontoja yhdistä esimerkiksi transsendenttinen eli havaintokokemuksen ulkopuolelle jäävä usko jumaliin tai edes järjestelmällinen uskomusrakenne. Uskonnoista ja katsomuksista opettaminen on huomattavan monipuolista sisällöllisesti, jonka vuoksi sen erottaminen nimellisesti yhden uskonnon oppiin keskittyvästä opetuksesta on tärkeää.¹¹²

Uskonnonopetuksen nimen muuttaminen korostuu vastauksissa etenkin siitä näkökulmasta, että uskonnon yhteiskunnallinen ja yleissivistävä tehtävä lukiossa koettiin yhä tärkeämpänä, vaikka oman uskonnon opetusta yhä annetaan. Informantti V4 totesi, että jos uskontoon ei tulla tekemään sisällöllisiä muutoksia esimerkiksi yhteisen katsomusopetuksen suuntaan, olisi nimen muuttaminen siinä tapauksessa erityisen järkevää. Monikulttuurisessa yhteiskunnassa

¹¹¹ Ketola et al. 2018, 111–112.

¹¹² Patrick et al. 2017, 609.

annettava uskonto- ja katsomusopetus rajautuu turhan kapeaksi nykyisellään myös informantin V9 mukaan, ja tämä on syytä huomioida etenkin lukiossa. Tässä kohden on perusteltua todeta, että perinteiset monikulttuurisuuden liittyvät teemat esimerkiksi maailmanuskonnoista eivät sijoitu enää yksinomaan Aasiaan ja Lähi-Itään, vaan ovat jatkuvasti kasvava osa suomalaista yhteiskuntaa. Kun suomalaisesta yhteiskunnasta opetetaan nuorille, yhä suuremmassa asemassa on kysymys siitä, millaista todella on elää kristittyinä, juutalaisena, muslimina tai uskonnettomana Suomessa tai Euroopassa. Tärkeää on ymmärrys myös siitä, että yksilöillä voi olla toisistaan hyvin poikkeava suhde itseään lähellä oleviin uskontoihin tai katsomuksiin ja niiden perinteisiin.¹¹³ Informantit, jotka toivat vastauksissaan julki uskonnon käsitteen haasteellisuuden etenkin koulukontekstissa, olivat sitä mieltä, että pelkästään oppiaineen nimen vaihtaminen voisi parhaassa tapauksessa muuttaa yleistä suhtautumista uskontoihin ja katsomuksiin nuorten keskuudessa.

5.2 Näkemykset yhteisestä katsomusaineesta

Kyselyn tuloksista on tähän mennessä noussut esille suuri määrä sisällöllisiä seikkoja, joiden avulla opettajien näkemyksiä uskonnon oppiaineen erityislaadusta voidaan koota. Yleinen näkemys valotti havaintoja siitä, että uskonnonopetuksessa tällaisenaan ei toteudu kaikki se, mikä sen ydintehtäväksi ainakin opettajan näkökulmasta on asetettu. Sekularisaatio eli uskonnollisen aseman muutos sekä lisääntynyt uskonnollinen ja katsomuksellinen moninaisuus ovat teemoja, mitä nykyinen oman uskonnonopetuksen malli ei huomioi parhaimmalla mahdollisella tavalla. Tämän opettajat toivat esiin vertailemalla evankelisluterilaisen uskonnon opetusta vähemmistöuskontojen opetukseen. Samalla kysymykset siitä, miten ei-uskonnollisten katsomusten opetus toteutuu uskonnonopetuksessa ja toisinpäin uskonnollisten teemojen sekulaari opetus toteutuu elämäkatsomustiedon opetuksessa, herättää kysymyksen mahdollisesta yhden katsomuksellisen oppiaineen tarpeesta etenkin lukiossa. Tutkimuksen kyselyllä ei perehdytty tarkemmin yhteiseen katsomusaineeseen, sillä se ei suoraan liity tutkimuskysymykseeni. Enemmistö opettajista kuitenkin otti sen esiin omatoimisesti ja siksi koen sen tärkeäksi osaksi uskonnon erityislaadun tarkastelua. Syvennyn opettajien näkemyksiin yhteisestä katsomusaineesta seuraavaksi.

Informantin V2 mukaan yhteisen katsomusaineen tarve kumpuaa tämänhetkisestä uskonnon ja elämäkatsomustiedon oppiainesisältöjen eriarvoisuudesta. Katsomukselliset ajattelutaidot

¹¹³ Iivonen & Paulanto 2017, 45.

sekä uskonnollisista että sekulaareista ideologioista olisi hyvä sisällyttää yhteen oppiaineeseen, sillä erillisten oppiaineiden sisällöissä tämä katsomusten monipuolisuus korostaa väistämättä vain jompaakumpaa näkökulmaa. Tutkittavien mukaan uskonto- ja katsomuslukutaito tarvitsee toteutuakseen näkemyksiä tasapuolisesti niin uskonnoista kuin uskonnottomista katsomuksista – muuten se ei toteudu, eivätkä dialogitaidot eri tavoin ajattelevien kesken voi kehittyä. Edellisessäkin luvussa esiin tullut monitieteisyys ja sen tärkeys mainittiin monessa vastauksessa yhteisen katsomusoppiaineen yhteydessä. Niin teologia, filosofia, uskontotiede kuin kulttuuriantropologia, joiden pohjalle esimerkiksi evankelisluterilainen uskonnonopetus pohjautuu, on jo niin laaja tieteellinen kokonaisuus, että oppiaineen soisi jakautuvan koskemaan laajempaa kokonaisuutena myös sekulaareja katsomuksia. Vastaajan V6 mukaan nimenomaan tutkimustiedon ja yliopiston taustaoppiaineiden pohjalta olisi järkevää aloittaa suunnittelemaan yhteistä katsomusopetusta. Yhteinen katsomusoppiaine eli integroitu katsomusopetuksen malli olisi tutkittavan mukaan erityisen tarpeellinen juuri lukiossa. Integroidun katsomusopetuksen avulla opiskelija saisi itse määrittellä minkälaisen kokonaisuuden katsomusaineita opiskelee; nykyisellään tämä on tehty evankelisluterilaisen uskonnon ja elämäkatsomustiedon aineenopettajan mielestä erittäin vaikeaksi.

Muutamassa kyselyvastauksessa korostettiin yhteisen katsomusoppiaineen tarvetta myös siitä näkökulmasta, että elämäkatsomustiedon opetuksen sisällöt itsessään ovat tällä hetkellä hyvin suppeita. Sisällöissä on liikaa päällekkäisyyksiä niin yhteiskuntaopin, filosofian kuin psykologiankin kanssa. Oppiaineelle ei ole luotu tarpeeksi materiaalia opettamisen tueksi, joka lisää opettajan omaa työtä huomattavasti verrattuna esimerkiksi evankelisluterilaisen uskonnon opetukseen. Elämäkatsomustiedon oppikirjallisuus on vastaajan V6 mukaan lähes kohtuuttoman huonoa verraten uskonnon laadukkaaseen materiaalipankkiin ja oppikirjoihin, etenkin lukiossa. Tämän lisäksi elämäkatsomustiedon sisällöistä puuttuu uskonnollisten katsomusten käsittely kokonaan, ja tätä ovat informantin kokemuksesta kyseenalaistaneet usein myös itse opiskelijat. Informantin mukaan elämäkatsomustiedon ja eri uskontojen oppimäärien opetuksen yhdistäminen parantaisi ja rikastaisi huomattavasti kaikkien aineiden opettamista. Vastaaja V2 kirjoitti, että: ”Tällä hetkellä on valitettavaa, kuinka epätasaisesti katsomusoppiaineiden välille on muodostettu sisältöjä.” Jokainen muukin vastaaja, joka opetti lukiossa myös elämäkatsomustietoa, pohti samanlaisia teemoja.

Vastausten mukaan suurin ongelma katsomusaineiden opetuksen nykymallissa onkin sen eriyttävä rooli. Tasa-arvoisuus opiskelijoiden kesken ei toteudu silloin, kun valinta joko uskonnon tai elämänkatsomustiedon opetukseen tehdään. Vastaajan V1 mukaan paras ratkaisu olisi yhdistää kaikkien uskontojen ja elämänkatsomustiedon kursseista yksi niin, että jokainen opiskelija kävisi sen uskonnollisesta tai uskonnottomasta taustastaan riippumatta. Samankaltaisia muutoksia on tehty aiemminkin esimerkiksi silloin, kun etiikan sisältöjä siirrettiin uskonnonopetuksesta osaksi kaikille pakollista filosofian kurssia vuoden 2015 lukion opetussuunnitelmassa. Sisällölliset muutokset ja keskinäiset siirrot eivät siis ole mahdottomia ja tutkittavien kokemuksesta ne ovat osoittautuneet hyvin toimiviksi.

Voisiko opiskelijat katsomuksesta riippumatta saattaa ainakin yhden pakollisen kurssin tai moduulin muodossa yhteen, jotta aitoa dialogia ja tasa-arvoa todella syntyisi? V3.

Vuonna 2020 tehty väitöskirjatutkimus osoittaa, että opettajien lisäksi suurin osa oppilaista ja heidän huoltajistaan piti osittaisen elämänkatsomustiedon ja uskonnon oppiaineiden integroimista myönteisenä ilmiönä. Tutkimuksessa asiaa tarkasteltiin oppimisen sekä katsomusdialogin kannalta ja tutkimuksen aineisto kerättiin neljästä Helsingissä sijaitsevasta yläkoulusta. Perusteina integroimisen puoltamiseen pidettiin muun muassa yhdenvertaisuutta oppimateriaaleissa sekä opetuksen järjestelyssä. Tutkimus osoitti myös tasavertaisuuden kokemuksen kasvaneen silloin, kun ystävät saivat olla keskenään samoilla oppitunneilla katsomuksestaan riippumatta.¹¹⁴ Informantti V6 toi avoimesti esiin negatiivisen näkemyksensä katsomusopetukseen liittyvään päätöksentekoon.

On turhauttavaa, että kaikissa koulun katsomusaineiden opetusta koskevissa `kehityskeskusteluissa` on vastakkain samat uskonnolliset toimijat ja Vapaa-ajattelijoiden liitto sen sijaan, että asiantuntijaryhmä koottaisiin alan tutkijoista ja tutkimustyötä tekevästä opettajista. V6.

Pääkaupunkiseudun lukiolaiset puoltavat yhteistä katsomusopetusta, etenkin maailmanuskontojen sisältöjen lisäämisen näkökulmasta ja sen tarpeellisuudesta kuulua kaikille tasapuolisesti.¹¹⁵ Myös muut aiemmin tehdyt tutkimukset osoittavat, että on hyvin perusteltua pohtia katsomusaineiden muutostarvetta nimenomaan tutkijoiden ja asiantuntijoiden toimesta käsin sen sijaan, että päätökseen vaikuttaisivat yhä edelleen myös uskonnolliset toimijat koulumaailman ulkopuolelta.¹¹⁶

¹¹⁴ Åhs 2020.

¹¹⁵ Kyllästinen 2019.

¹¹⁶ Esimerkiksi Åhs 2020.

5.3 Uskonnon yhteiskunnalliset teemat

Tästä eteenpäin tarkastelen tutkimustuloksia liittyen uskonnon oppiaineen ja yhteiskuntaopin suhteeseen kahdessa kategoriassa: uskonnon oppiaineen yhteiskunnallisten teemojen sekä yhteiskuntaopin ja uskonnon välisen suhteen kautta. Tulokselliset seikat ovat kertoneet tähän asti, että yhteiskunnallinen vaikuttavuus ja yhteydet osana uskonnon opetusta lukiossa ovat monen opettajan mielestä hyvin relevantteja. Sisällöllisiä ja opetuksen tapojen muutoksia kaivataan ja niiden kautta onkin mielenkiintoista hahmotella kysymystä siitä, voisiko uskonnon oppiaineen sisältöjen siirtäminen osaksi yhteiskuntaoppia olla ratkaisu paremmin toimivaan uskonnonopetuksen kokonaisuuteen lukiossa. Kyselylomakkeessa edettiin tarkoituksellisesti teemoittain ensin uskonnon omaa ydinluonnetta tarkastelevien kysymysten kautta pohdintaan siihen kohdistuvista muutostarpeista ja sitten oppiaineen suhteesta yhteiskuntaoppiin. Vastauksia kertyi laidasta laitaan ja näkemykset esittämistäni malleista koskien uskonnon radikaaliakin muutosta lukio-opetuksessa otettiin vastaan hyvin eri tavoin. Suurin osa vastaajista koki uskonnonopetuksen yhteiskunnalliset teemat tärkeiksi ja niiden roolin etenkin nykylukiossa olevan aiempaa suurempi. Isommat muutokset uskonnon opetukseen kuitenkin jakoivat mielipiteitä.

Tutkimukseen osallistuneista enemmistö oli sitä mieltä, että kulttuurisidonnaisuutta voidaan pitää uskonnon oppiaineen tärkeimpänä yhteiskunnallisena teemana. Tämäkään ei kuitenkaan ole yksimielinen tulos. Kuten jo aiemmin tuli esille, informantti V8 painotti vastauksissaan, että uskontoa ja kulttuuria ei voida pitää synonyymeina keskenään, mutta kun yhteiskunnallisia katsomusjärjestelmiä sisällytetään osaksi kulttuureja, voidaan näin ajatella. Vaikutuksellisuutta uskonnon ja kulttuurin välillä puolin ja toisin ei kuitenkaan voida kiistää. Informantti V7:n mukaan uskontojen ja kulttuurien suhteen opetus on tärkeää, jonka lisäksi huomion arvoista on muistaa, että uskonnot ovat paljon enemmän kuin historiansa tai yhteiskuntansa tuote tai osa. Tästä erimieltä oli informantti V2, jonka näkemyksen mukaan kulttuuriteemat ovat nimenomaan uskonnonopetuksen syvärakennetta lukiossa eivätkä kuulu osaksi muita oppiaineita. Tutkittava V3 taas oli sitä mieltä, että toisessakin oppiaineessa, kuten yhteiskuntaopissa uskonnon kulttuurisidonnaisuuden opettaminen voisi avartaa opiskelijan näkökulmia teeman ympärillä etenkin sen globaalissa kontekstissa. Vastaaja V7 painotti, että uskonnonopetuksen avulla on mahdollista auttaa opiskelijaa ymmärtämään muiden kulttuurien lisäksi myös omaa kulttuuria ja elinympäristönsä koko ajan kasvavaa

moninaisuutta. Uskonnon kulttuurista näkökulmaa painotetaan uusimmissa opetussuunnitelmissa yhä enemmän ja enemmän.¹¹⁷

Tässäkin kohtaa kyselyä katsomukselliset dialogitaidot mainittiin monesti.

Uskonnonopetuksen yhteiskunnallista merkitystä pohdittaessa vastaaja V7 korosti juuri kokonaisvaltaisten dialogitaitojen kehittämisen olevan siinä yksi merkittävimpiä osa-alueita. Hänen mukaansa uskonto itsessään valmentaa osallistumaan yhteiskunnalliseen keskusteluun ja auttaa ymmärtämään erilaisia maailmankatsomuksia. Lukion opetussuunnitelman tavoitteissa painotetaankin, että uskonnonopetus kehittää valmiuksia ymmärtää ihmisiä, joilla on erilainen vakaumus ja jotka tulevat erilaisista kulttuureista. Suomalaista katsomusopetuksen mallia on kuitenkin kritisoitu juuri siitä, että se ei tällaisenaan luo edellytyksiä näiden dialogitaitojen oppimiselle.¹¹⁸

Edellisten lisäksi tutkittavat kirjoittivat globaalisti tapahtuvien konfliktitilanteiden ja ääriajattelun synnyn estämisen ja toisaalta hahmottamisen olevan uskonnonopetuksessa merkittävää yhteiskunnallisesti. Tätä opetussuunnitelmissa painotetaan nimenomaan uskonnon kulttuurisen näkökulman kautta. Taustalla vaikuttavat koko ajan enemmän uskontojen globaali merkitys, kulttuurien sekoittuminen, maailmanlaajuisten konfliktitilanteiden ymmärtäminen sekä ihmisten erilaisen ajattelun ja toiminnan hahmottaminen. Tässä kohtaa ajatus uskonnollisesta yleissivistyksestä tietynlaisena kansalaistaitona painottuu.¹¹⁹ Informantit V4 ja V3 korostivat uskonnon oppiaineen tärkeyttä dialogisen keskustelun kehittämisessä etenkin terrorismia, uskonnonvapautta, monikulttuurisuutta ja yhteiskunnallisuutta koskevilla teemoilla. Informantti V1 taas toi dialogitaitojen kehittämiseen uskonnonopetuksessa lisää ulottuvuuksia: ”erilaisten katsomusten ymmärrys ja niihin liittyvät dialogitaidot antavat valmiuksia rakentaa yhteiskuntarauhaa niin sosiaalisesti, ekologisesti, taloudellisesti, kuin kulttuurisestikin.” Tutkittavan mukaan samalla ymmärrys kokonaisuudessaan kestävän tulevaisuuden rakentamisesta voi kasvaa.

Kyselyvastausten mukaan uskonto auttaa ymmärtämään yleisesti yhteiskunnan toimintamalleja ja erityisesti uskonnollisten tekijöiden vaikutuksia yhteiskuntaan historiasta

¹¹⁷ Iivonen & Paulanto 2017, 25.

¹¹⁸ Iivonen & Paulanto 2017, 28–29.

¹¹⁹ Iivonen & Paulanto 2017, 25.

nykypäivään. Informantti V9 toi tässä yhteydessä esiin historian, yhteiskunnan uskontojen ja katsomusten vahvan yhteenliittymän. Eettiset arvokysymykset osana uskonnon lukio-opetusta ovat myös vahvasti kytköksissä yhteiskunnalliseen osaamiseen etenkin vastaajan V3 mukaan. V6 vastauksessa taas kommentoitiin toimijuuden näkökulmaa uskonnonopetuksen yhteiskunnallisena tehtävänä. Uskonnonopetus juuri lukiossa antaa hyvin mahdollisuuksia tehdä yhteistyötä eri yhteiskunnan toimijoiden, kuten erilaisten kansalaisjärjestöjen tai seurakuntien kanssa. Työskentely koulun ulkopuolisten ja yhteiskunnallisesti merkittävien uskonnollisten toimijoiden kanssa avaa uskonnon roolia osana yhteiskuntaa jälleen uudesta tulokulmasta, sekä konkretisoi opetettuja sisältöjä todellisemmiksi ja paremmin ymmärrettäviksi.

Vastaajan V8 mukaan uskonto tuo lisäarvoa osaksi opiskelijan laaja-alaista kansalaiskasvatusta ja globaalikasvatusta. Näitä teemoja ovat moniarvoinen yhteiskunta ja maailma, toisten ymmärtäminen, uskonnonvapaus ja ihmisoikeuskysymykset sekä katsomukset arjessa, yhteisöissä ja yhteiskunnassa. Informantti V11 mainitsi suomalaisen yhteiskunnan ja siihen kuuluvan lainsäädännön etenkin ihmisoikeuksien näkökulmasta. Vastauksessa annettiin esimerkiksi Raamatun tulkinta nykyajan lainsäädännössä ja sen ymmärtämisen opettaminen opiskelijoille. V1 korosti myös sitä, että ihmisoikeuksia koskevien sisältöjen käsittelyn lisäksi uskonnonopetuksen mahdollisuus suomalaisessa lukiossa itsessään ylläpitää ihmisoikeuksien toteutumista. Informantti V4 korosti edellä mainittujen teemojen tärkeyttä, mutta samalla mainitsi sen toteutuksessa olevan haasteista nykyopetuksessa.

Uskonto nykyisellään ei anna riittäviä valmiuksia toimia kriittisenä ja valveutuneena kansalaisena ja muutostoimijana yhteiskunnassa. Oppiaineena se pikemminkin korostaa asioiden tiedollisen puolen sisäistämistä. V4.

Jokainen vastaaja koki uskonnonopetuksen roolin olevan etenkin lukiossa tärkeä nimenomaan kansalaiskasvatuksellista kokonaisuutta ajatellen. Informantti V2 nosti ajankohtaisesti esille nyky-yhteiskunnan sekulaarit piirteet ja uskonnollisten instituutioiden roolin muutoksen. Lisäksi vastaaja esitti kysymyksen siitä, kuinka helposti uskontoja koskevat käsitykset pohjautuvat nyky-yhteiskunnassa vain mediaan, jolloin aiheen laaja hahmottaminen jää helposti liian suppeaksi. Informantin V7 mukaan tämä seikka lisää entisestään

uskonnonopetuksen roolin tärkeyttä ajatellen nuorten yleissivistystä sekä sitä tosiasiaa, että edelleenkin valtaosa suomalaisen yhteiskunnan jäsenistä kuuluu johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan.

5.4 Uskonto ja yhteiskuntaoppi: yhdessä vai erikseen

Kyselyn väiteosuudessa toin esille mahdollisuuden uskonnon sisältöjen siirtämisestä osaksi yhteiskuntaoppia mahdollisena ratkaisuna kaivattuihin muutoksiin uskonnonopetuksessa. Ensimmäistä kertaa esiintyessään ajatus uskonnosta ja yhteiskuntaopista yhdessä aiheutti suurimmassa osassa informanteista kielteisen reaktion. Suurimmalla osalla voimakas reaktio liittyi nimenomaan uskonnonopettajan omaan vahvaan identiteettiin oppiaineen takana. Myös sisällölliset seikat puhuttivat ja etenkin se, miten oman uskonnon opetus voitaisiin sellaisenaan siirtää osaksi niinkin moninaista ja sisällöllisesti jo valmiiksi laajaa oppiainetta kuin yhteiskuntaoppi.

Vastauksissa V8 ja V7 todettiin uskonnon oppiainesisältöjen siirtämisen yhteiskuntaoppiin olevan ennen kaikkea hyvin kapeakatseinen ehdotus. Informantti V7 mainitsi, että vaikka uskonnon oppiainetta tulee muuttaa jollakin tapaa, ei sen sisällyttäminen yhteiskuntaoppiin ole kuitenkaan järkevä vaihtoehto, sillä uskonto on vahvasti muutakin kuin yhteiskunnalliseen ja aktiiviseen kansalaisuuteen pyrkivä oppiaine. Tutkittava V8 esittikin kysymyksen: ”Eikö uskonnon sisältöjä tulisi siirtää ennemmin historiaan? Miksi yhteiskuntaoppiin, kun se ei ole kytköksissä uskontoon mitenkään?” Samalla informantti totesi muun muassa kulttuuristen teemojen olevan vahvasti yhtenäisiä historiassa ja uskonnossa sen sijaan, että ne olisivat sitä uskonnossa ja yhteiskuntaopissa. Muissa vastauksissa uskonnon oppiainesisältöjä ehdotettiin siirrettäväksi historian lisäksi esimerkiksi filosofiaan, minne uskonnonopetuksen teemoja etiikan osalta on siirretty aiemminkin. Tässä kohden on kuitenkin huomion arvoista mainita se, että filosofiaan oppiaineen sisältöjä siirrettäväksi ehdottivat ne opettajat, jotka uskonnon lisäksi opettivat nimenomaan myös filosofiaa.

Huomiota kiinnitettiin muutaman informantin ja etenkin vastaajan V1 toimesta oletukseen uskonnon oppiaineen sisältöjen huomattavasta pienenemisestä, jos niitä siirrettäisiin osaksi yhteiskuntaoppia. Samalla oppiaineen luonne kokisi täysmuutoksen, joka ei V1 vastaajan mielestä ole toivottavaa. Informantti V6 taas totesi, että niin kauan kuin uskonnollisia ja uskonnottomia katsomuksia opetetaan ja tutkitaan omina tieteenaloinaan yliopistossa,

olisi erikoista, että niitä ei opetettaisi omina oppiaineinaan myös lukiossa. V2 totesi yksiselitteisesti, että uskontoa ei voida siirtää osaksi mitään toista oppiainetta: ”Tällä ehdotuksella asetetaan uskonto hyvin väheksyttävään rooliin sekä suhteessa yhteiskuntaoppiin että muihinkin oppiaineisiin.”

Aihetta lähestyttiin kyselyvastauksissa myös aineenopettajan työllisyyden näkökulmasta. Informantti V6 totesi, että ei halua missään nimessä menettää työtään uskonnon aineenopettajana ja lisäsi, että katsomusaine omana itsenään on välttämätön osa lukiokoulutusta, jos se halutaan pitää yleissivistävänä oppilaitoksena. Samoja ajatuksia nousi esiin vastauksessa V10. Työllisyysnäkömistä oltiin vastauksissa myös toista mieltä. Informantit V5 ja V4 eivät kyseenalaistaneet asemaansa uskonnon aineenopettajina ja olivat valmiita opettamaan uskontoa, vaikka sen sisältöjä olisi tulevaisuudessa siirretty esimerkiksi yhteiskuntaopin oppiaineen nimen alle.

Uskonnon ja yhteiskuntaopin yhdistämiseen liittyvään pohdintaan tuli edellisen lisäksi muitakin positiivisia ja kannattavia sävyjä. Monissa vastauksissa etenkin yhteistyötä näiden oppiaineiden välillä toivottiin lisää ja toisaalta osassa vastauksista myös suoralle yhdistämiselle annettiin mahdollisuus. Vastaajan V5 mukaan kaikilla koulutusasteilla uskonto-termi oppiaineen nimenä itsessään aiheuttaa monenlaisia ja usein kielteisiäkin reaktioita. Tämän vuoksi uskonnon sisältöjen siirtäminen jonkin toisen oppiaineen alle voisi parhaassa tapauksessa avata etenkin uskontoon kielteisesti suhtautuvien opiskelijoiden silmiä oppiaineen tarpeellisuuden ja monipuolisuuden näkökulmasta. Kuitenkin esimerkiksi vastaaja V6 mainitsi, että itsessään uskonnon oppiaine on säilytettävä omana oppiaineenaan, vaikka sen nimi voisikin olla järkevää muuttaa.

Informantti V4:n mielestä yhteiskuntaoppia voisi hyvin pitää vaihtoehtona uskonnon oppiainesisältöjen opetuksen laajentamiseen ja näin ollen parantaa uskontoa koskevien sisältöjen näkyvyyttä niiden ansaitsemalla tavalla. Juuri uskonnon yhteiskunnallisten teemojen opettaminen ennemmin yhteiskuntaopissa kuin uskonnossa voisi parantaa asiayhteyksien välisen laajuuden hahmotuskykyä kokonaisuudessaan. Näin ollen uskonnonopetuksen tai yhteisen katsomusaineen opetuksessa voitaisiin vaihtoehtoisesti keskittyä vielä tarkemmin uskonnoista ja katsomuksista itsessään kumpuaviin teemoihin, joita kyllä riittää.

Näen kaikin tavoin hyvänä vaihtoehtona, että uskonnonopetus siirtyisi osaksi toista tai kokonaan uutta oppiainetta, kuitenkin sillä edellytyksellä, että sen sisällöt eivät merkittävästi ohenisi. V4.

Monissa vastauksissa uskonnon ja yhteiskuntaopin suhdetta pohdittiin oppiaineiden välisen yhteistyön lisäämisen kautta. Informantti V8:n mukaan oppiaineiden sisältöjen siirtämisen sijaan olisi tärkeää keskustella siitä, kuinka eri oppiaineiden välistä yhteistyötä tulisi lisätä. Samankaltaisia asiasisältöjä olisi mahdollista opettaa laaja-alaisilla kursseilla yhdistäen kaikki katsomusaineet, historian ja yhteiskuntaopin. Näin ollen esimerkiksi suomalaisen kulttuurin tarkastelu saisi ansaitsemaallaan tavalla monipuolista opetusta ja samalla opiskelijoille aukeaisi samoihin tematiikkoihin useita eri näkökulmia; katsomuksellinen, yhteiskunnallinen, historiallinen ja mahdollisuuksien mukaan myös psykologinen. Vastauksessa V10 mainittiin myös uuden opetussuunnitelman moduulien yhdistäminen yhteisiksi opintokokonaisuuksiksi juuri uskonnossa ja yhteiskuntaopissa. Konkreettisesti uskonnon moduulia UE4 Uskonto suomalaisessa yhteiskunnassa, ehdotettiin yhdistettäväksi esimerkiksi yhteiskuntaopin moduuliin YH1 Suomalainen yhteiskunta, jolloin opetussuunnitelman mukaiset laaja-alaisen osaamisen tavoitteet voisivat toteutua parhaimmalla mahdollisella tavalla.

Kuten jo aiemmin tämän tutkielman tuloksissa kävi ilmi, uskonnon yhteiskunnallisia teemoja ovat opettajien näkemysten perusteella ainakin ihmisoikeudelliset kysymykset, dialogitaitojen kehittäminen, globaalikasvatus, monilukutaito, vaikuttaminen sekä monialaisen osallisuuden ja tietoisuuden lisääminen. Informantti V2 pohti vastauksessaan sitä, miksi ihmisoikeudet on käsitteenä jäänyt pois lukion opetussuunnitelman oppiainesisällöistä ja kuinka sitä voidaan perustella. Vastaajan mukaan: ”Ihmisoikeutta koskevien teemojen kautta uskonnon ja yhteiskuntaopin yhteistyö olisi hedelmällistä.” Ihmisoikeuksia koskevien teemojen käsittelyn helpottamiseksi sama informantti ehdotti esimerkiksi vapaaehtoistyötä ja globaalikasvatuksen kysymyksiä koskevien projektien toteuttamista uskonnon ja yhteiskuntaopin yhteistyönä.

Informantti V3 painotti globaalikasvatuksen alati tärkeämmäksi muodostuvaa roolia lukion uskonnossa ja kannatti sen tiimoilta uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiainesisältöjen yhdistämistä, sekä niiden muuttamista laajemmiksi ylipäättään. Vastaajan mukaan uskonto tuo yksinomaan arvojen ja eettisen keskustelun osaksi kansalaiskasvatusta. Samoja ajatuksia heräsi vastaajalla V10, jonka mukaan uskonnonopetus tarjoaa tärkeitä elementtejä kansalaiskasvatukseen etenkin monilukutaidon näkökulmasta. Opiskelija oppii ymmärtämään

yhteiskuntien moninaisia ilmiöitä niin Suomessa kuin maailmallakin juuri näiden teemojen parissa. Täysin samankaltaisesti asiaan otti kantaa V7, ja sanoi uskonnonopetuksen olevan itsessään kansalaiskasvatusta. Hän painotti vastauksessaan sitä, miten suomalainen yhteiskunta on sekä moniarvoistunut että monikulttuuristunut. Tämän vuoksi tarvetta katsomukselliseen keskusteluun on yhä enemmän, joka taas takaa taidon tulla toimeen eri tavallakin ajattelevien ja uskovien kanssa. Tätä tavoitteellisesti painotetaan myös uusissa opetussuunnitelmissa, jossa monilukutaito liittyy ensisijaisesti tekstien tuottamiseen, tulkitsemiseen ja arvottamiseen. Tästä muodostuvan laajan tekstikäsitelmän avulla voidaan rakentaa identiteettiä sekä vahvistaa kriittistä ajattelua ja oppimista. Katsomusaineiden opetuksen tehtäväksi voidaan asettaa valmiuksien antaminen sekä uskonnolliseen että katsomukselliseen kompetenssiin eli pätevyyteen ja sen rakentamiseen. Tämä kompetenssi taas kytkeytyy ihmisen kokonaisvaltaiseen kasvuun ja kehitykseen mikä itsessään on yksi lukion tärkeimmistä tehtävistä kokonaisuudessaan.¹²⁰

Suurimmassa osassa vastauksia kannatettiin ennemminkin yhteistyötä uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiaineiden välillä sekä aikaisempaa parempia eväitä tämän toteutumiseen kuin suoraa sisältöjen siirtämistä. Oppiainerajat ylittävä opetus onkin yksi nykylukion tärkeimmistä tehtävistä, mutta monen vastauksen mukaan ne eivät toteudu koulun arjessa kuin valitettavan harvoin. Useimmat uskonnon yhteiskunnalliset teemat ja tavoitteet, joita opetussuunnitelmissa listataan jäävät siis toteutuksen osalta hyvin pintapuoliseksi. Tämän vuoksi etenkin vastauksen V4 mukaan muutkin sisällölliset muutokset ja ratkaisut ovat enemmän kuin tervetulleita ja sisältöjen siirtäminen oppiaineiden välillä toisi ainakin kokeilumielessä uusia ulottuvuuksia opettamiseen. Samalla lukion perustehtävä yleissivistävänä kouluttajana vastaisi paremmin muuttuvan yhteiskunnan tarpeisiin.

¹²⁰ Iivonen & Paulanto 2017, 40.

6 Pohdinta ja johtopäätökset

Tämän tutkielman tarkoituksena oli tarkastella uskonnonopettajien näkemyksiä uskonnon oppiaineen erityislaadusta etenkin suhteessa yhteiskuntaoppiin ja ympäröivään yhteiskuntaan. Keräsin tutkimuksen pääaineiston kyselyhaastattelun avulla heterogeeniseltä lukion uskonnonopettajaryhmältä. Tämän lisäksi tärkeässä roolissa tässä tutkimuksessa oli niin lukion uskonnon ja yhteiskuntaopin opetussuunnitelmat kuin aiemmin tehty tutkimus. Tutkimusilmiössä oli tärkeää uskonnonopetuksen perusteleva muuttuvan yhteiskunnan kontekstissa. Samalla haastoin perinteistä omaa uskontoa painottavaa opetuksen mallia nostamalla esiin uskonnonopetuksen yhteiskunnallisia teemoja muiden teemojen sijaan. Tutkimuksen tehtävä, tarpeellisuus ja tavoite nousivat vahvasti uskonnonopetuksesta julkista keskustelua ja mielipiteitä herättävänä oppiaineena. Tätä tutkimusta ohjaavia tekijöitä olivat uskontojen ja yhteiskuntien vaikutus toisiinsa historiasta nykypäivään, monikulttuurisuuden ja katsomusten moninaisuuden lisääntyminen elinympäristössämme sekä lukion rooli vahvasti yleissivistävänä oppilaitoksena.

Tutkimuksen kokonaisuutta ajatellen merkittävimpiä tutkimustuloksia on tärkeää tulkita valitun tutkimusmetodin eli fenomenografian kautta, jossa keskeiset teemat voidaan jakaa kahteen näkökulmaan.¹²¹ Ensimmäisen asteen näkökulmassa hahmottui tieteelliseen tietoon pohjautuva käsitys todellisuudesta ilman sen käsitteellistämistä. Tässä tutkielmassa siihen sisältyi uskonnon ja yhteiskuntaopin opetuksen suhde lukiossa. Molempien oppiaineiden opetus pohjautuu koulutuksen hallinnon alan eli opetushallituksen antamaan ohjeeseen, opetussuunnitelmaan. Toiminta on siis kirjallisesti ohjattua ja opetuksen tulisi lähtökohtaisesti tapahtua kansallisesti samoissa raameissa. Toisen asteen näkökulmassa rakennan tutkijana tuloksista todellisuuskuvan, joka pohjautuu sosiaaliseen ja konstruktiiiviseen näkökulmaan. Puhekielisesti tällä tarkoitetaan sitä tietoa ja todellisuutta, jonka ihminen kokee ja näkee aina omasta katsantokulmastaan, riippumatta siitä, oliko toiminnalle yhteistä pohjaa vai ei. Opetukseen vaikuttavat aina jollain tasolla opettajan oma näkökulma ja tulkinta, johon luonnollisesti voivat vaikuttaa niin oma tausta, elämäkokemus, koulutus, muut opetettavat aineet, mielipiteet sekä vallitseva yhteiskunnallinen tilanne. Opettajien omilla näkemyksillä on usein suora vaikutus opiskelijoihin ja aineenopettajan rooli moniulotteisen uskonnonopetuksen toteutumisessa on ratkaiseva, vaikka täyteen neutraaliuteen siinä pyritäänkin. Näiden näkökulmien kautta tulosten tulkinta muuttuu kiinnostavaksi etenkin

¹²¹ Katso sivu 25.

näkemyksen neutraaliutta ajatellen. Tässä tutkielman viimeisessä luvussa pohdinkin tutkimuksen tuloksia fenomenografisesta lähtökohdasta käsin, missä kokonaista ja yhtenevää todellisuuskuvaa ei ollut tarkoituksenmukaista rakentaa. Teen tutkittavasta ilmiöstä nyt kokoavia johtopäätöksiä.

Tulosten perusteella uskonnon oppiaineen erityislaatu on mahdollista kiteyttää kolmeen teemaan: katsomuslukutaito, dialogitaito sekä monikulttuurisuus. Näiden sisältöjen kautta uskonnon tehtävää yleissivistävänä ja kansalaisyhteiskunnallisesti tärkeänä oppiaineena, sekä laaja-alaisen ymmärryksen osa-alueena perusteltiin eniten. Se, että uskonto on aina ollut osa monialaiseen osaamiseen tähtäävää yleissivistyksellistä lukiokasvatusta, mainittiin monessa vastauksessa. Kuitenkin oman uskonnon opettamisen mallia sekä uskonnon ja elämäntutkimustiedon opettamista erillään kyseenalaistettiin etenkin siitä näkökulmasta, vastaako se koko lukiokoulutuksen ja laajassa mittakaavassa yhteiskunnan kansalaiseksi kasvamisen tavoitteisiin parhaimmalla mahdollisella tavalla. Tässä yhteydessä merkittävänä teemoina pidettiin sekularisaatiota ja katsomuksellista moninaisuutta. Tutkittavien näkemykset uskonnonopetuksesta, oppiaineen tarpeellisuuden perustelusta, erityisyydestä ja muutostarpeista muodostivat laajan kokonaisuuden. Tuloksellisesti on merkittävää, että jokainen tutkimukseen osallistunut opettaja seisoivat vankasti oman oppiaineensa erityisyyden takana, mutta samalla toi esiin muutostarpeen moniin eri osa-alueisiin liittyen.

Uskonnon oppiaineen erityislaatua koskevien tutkimustulosten kautta pohdin sitä, ylläpitääkö uskonnonopetuksen ja elämäntutkimustiedon opettaminen toisistaan erillään uskonto- ja katsomuslukutaitoa, joka opetussuunnitelman tavoitteissa mainitaan useasti? Onko paljon painotettu katsomussensitiivisyys ja monikulttuurisuuden oppiminen parhaimmillaan silloin, kun katsomusaineiden opetusta ei anneta yhdessä ryhmässä vaan eriytetysti joko oman uskonnon tai sitten uskonnottomuuden vuoksi elämäntutkimustiedon mukaan? Havaintojeni perusteella opetuksen tavoitteet ja käytännön toteuttaminen ovat jo kirjallisessa muodossaan toisiaan vastaan. Tutkimukseni tulokset kertovat siitä, että opettajat todistavat samaa ongelmaa käytännön tasolla: tutkittavien mielestä kaikkien uskonnon oppimäärien ja elämäntutkimustiedon opetuksen yhdistäminen yhdeksi katsomusoppiaineeksi olisi kannatettavaa. Tämä tuli vastauksissa ilmi moneen otteeseen vastaajien omasta toimesta ja sen puolesta puhuivat enemmän tai vähemmän kaikki tutkimukseen osallistuneet informantit. Aiempaan tutkimukseen verraten yhteistä katsomusoppiainetta on ehdotettu yleensä kaikille koulutusasteille. Tässä kohdassa on oleellista huomauttaa, että tämän tutkimuksen kontekstina

on lukiokoulutus ja esille tullut näkemys uskontojen ja elämänkatsomustiedon opetuksen yhdistämisestä olisi toivottava nimenomaan toisen asteen koulutuksessa. Tutkimus ei ota kantaa peruskoulutason uskonnon ja elämänkatsomustiedon järjestämiseen.

Tässä tutkimuksessa kontekstina olivat lukiot, joissa radikaalitkin muutokset uskonnonopetukseen ovat opettajien näkemysten perusteella enemmän kuin tervetulleita. Oman uskonnonopetuksen rooli katsomuksellisen identiteetin löytämisen ja hahmottamisen näkökulmasta on perustellumpaa alemmilla koulutusasteilla, kun taas lukiossa olisi tarkoituksenmukaista painottaa enemmän monikulttuuriseen ja katsomukselliseen ympäristöön kasvattamista oman uskonnon opetuksen sijaan. Tämä opetus taas itsessään vaatisi toimiakseen yhteiset opetusryhmät kaikkia katsomuksia edustavien opiskelijoiden kesken. Lukion uskonnonopetuksen mallin muutokseen tämän tutkimuksen ulkopuolella on ottanut kantaa esimerkiksi uskonnonopettajainliiton puheenjohtaja Tuovi Pääkkönen, joka on huomauttanut että lukiossa tapahtuvien muutosten ei tarvitse vaikuttaa suoraan varhaiskasvatukseen tai peruskoulutason aineenopetukseen.¹²² Uskonnonopetuksen muutosta yhteiseksi katsomusoppiaineeksi lukiossa voi perustella myös sen kautta, että lukio-opinnot tähtäävät kokonaisuudessaan ja koko ajan korostuneemmin korkeakouluopintoihin. Yliopistossa kaikkia aineita opiskellaan yleisestä näkökulmasta käsin, johon oma vakaumusellinen tai muukaan henkilökohtainen taustatekijä ei vaikuta; miksei uskontoa voitaisi siis jo lukiossa opettaa samanlaisista intresseistä käsin.

Katsomuksellisen opetuksen jakautuminen eri uskontojen ja elämänkatsomustiedon opetukseen on mielestäni lisännyt yleiskuvaa uskonnosta ei-neutraalina oppiaineena. Uskonnon tai elämänkatsomustiedon opetus ei kuitenkaan eroa laadullisesti mistään muusta oppiaineesta, esimerkiksi kirjallisuuden tai historian opetuksesta, sillä niissäkään kasvatus ei pohjautu neutraaliin vaan aina johonkin historiallisesti sitoutuneeseen näkökulmaan. Yhteiskunnallisessa kentässä myös sekularismin aatteellinen tarkasteleminen on pohjimmiltaan kaikkea muuta kuin arvoneutraalia.¹²³ Länsimaissa on yhä enemmän ja enemmän sellaisia ihmisiä, joita uskonnot tai uskonnollisuus eivät kosketa henkilökohtaisella tasolla. On kuitenkin tosiasiallinen fakta, että historiaa tai nyky maailmaa ei voi ymmärtää perehtymättä uskontoihin tai uskonnolliseen ajatteluun, joka vaikuttaa miljooniin ihmisiin maailmassa. Nykymuotoista elämää ja sen moninaista kehitystä ei voi ymmärtää ilman

¹²² Haikala 2018.

¹²³ Bader 2007, 157–158.

uskontojen huomioimista osana sitä.¹²⁴ Näiden tietojen avulla voidaan kumota olemassa oleva ajatus siitä, että uskonnon ja elämäntietämystiedon yhdistäminen ei onnistuisi niiden erilaisen luonteen vuoksi. Oppiaineissa on toisiinsa nähden hyvin paljon enemmän tavoitteellista samankaltaisuutta kuin ehkä yleisesti annetaan ymmärtää.

Tämän tutkimus käsitti uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiaineiden välisen suhteen tarkastelun. Lähestyin teemaa myös siitä näkökulmasta, miten opettajat näkevät uskonnon oppiainesisältöjen siirtämisen toiseen oppiaineeseen kuten yhteiskuntaoppiin. Uskonnon oppiaineen yhteiskunnallisesta tehtävästä ja asemasta tutkittavat nostivat esiin seuraavia teemoja: dialogitaidot, uskonnot ja kulttuurit yhteiskunnassa, sekä globaalit kriisit ja niiden kytkökset uskontoihin. Tutkittavat pitivät uskonnon oppiaineen yhteiskunnallista roolia merkittävänä, mutta toivoivat parempia työkaluja sen käsittelyyn käytännössä. Tulokset kertovat myös siitä, että ajatusta uskonnon oppiainesisältöjen siirtämisestä yhteiskuntaoppiin ei pidetty täysin mahdottomana. Vain yksi informanteista vastusti tätä ajatusta. Uskonnon sisältöjen siirtäminen toiseen, ei uskonnon kanssa rinnakkaiseen oppiaineeseen, oli opettajien näkemyksen mukaan kyseenalaista etenkin oman opetettavan aineen väheksymisen ja lisäksi oman työn menettämisen pelon näkökulmasta. Yhdistämisessä nähtiin kuitenkin mahdollisuus parahtaa uskonnon roolia nuorten keskuudessa ylipäättään. On selvää, että uskontoa ja yhteiskuntaoppia ei voida yhdistää kokonaan, sillä molemmat oppiaineet tällaisenaan ovat jo nyt hyvin moniulotteisia. Uskonto ja yhteiskuntaoppi koostuvat monista eri tieteenaloista ja ovat näin ollen moninaisempia kuin esimerkiksi psykologia ja historia, jotka perustuvat vain yhteen samannimiseen taustatieteeseen. Oppiaineiden monitieteelliset luonteet kuitenkin myös mahdollistavat sisältöjen siirtämisen oppiaineiden välillä. Tutkimustulokset kertovat lisäksi sen puolesta, että uskonnon oppiaineen nimen vaihtaminen voisi tuoda kaivatun muutoksen mielikuvaan oppiaineesta sekä mahdollistaisi laajempien sisältöjen ottamisen osaksi sitä.

Tähän tutkimukseen osallistuneista opettajista jokaisella oli uskonnon lisäksi toisia opetettavia aineita yhdestä neljään. Jokainen tutkittava opetti uskonnon lisäksi ainakin psykologiaa ja yleisin aineyhdistelmä oli uskonto, psykologia ja filosofia. Neljäs mahdollinen opetettava aine oli elämäntietämystieto, jota vastaajista opetti uskonnon lisäksi viisi opettajaa. Näkemykset uskonnon oppiaineen erityislaadusta ja sen suhteesta

¹²⁴ Sihvola 2011, 10.

yhteiskuntaoppiin eivät jakautuneet sukupuolen ja iän mukaan tulosten kannalta merkittävästi.¹²⁵ Tutkittavien toiset opettavat aineet sen sijaan vaikuttivat tuloksiin. Ne opettajat, jotka antoivat mahdollisuuden uskonnon oppiaineen sisältöjen siirtämisestä yhteiskuntaoppiin, opettivat lisäksi sekä psykologiaa että filosofiaa. Uskonnon lisäksi elämäkatsomustietoa opettavat kannattivat taas yhteistä katsomusoppiainetta ja uskonnon sisältöjen siirtoa yhteiskuntaopin sijaan esimerkiksi filosofiaan tai elämäkatsomustietoon.

Aineenopettajan identiteetin ja työllisyyden kysymykset ovat tulosten tulkinnessa mielestäni isossa roolissa. Jos oppiaineiden sisältöjä todella tultaisiin muokkaamaan niin, että uskonnosta siirrettäisiin sisältöjä yhteiskuntaoppiin, tarkoittaisiko se automaattisesti sisällöllisen vastuun siirtämistä pois uskonnonopettajilta? Mielestäni ei. Uskonnonopettajien koulutus vastaa parhaiten juuri oman aineensa teemojen opetusta jatkossakin, vaikka se tapahtuisi osana toista oppiainetta. Näin ollen myös laajoilta aineenopettajankoulutuksen muutoksilta vältyttäisiin. Tutkimustulosten mukaan osaa opettajista ei häittäisi opettaa esimerkiksi juuri uskonto- ja katsomuslukutaidon tai monikulttuurisuuden teemoja osana jotakin yhteiskuntaopin moduulia. Tällöin myös opetussuunnitelman oppiainekohtaiset ja laaja-alaiset tavoitteet voisivat toteutua käytännössä aiempaa paremmin.

Uskonnonopetus on todettu haasteelliseksi nykyisellään myös koulusta, opettajista ja päättäjistä irrallaan olevien tahojen toimesta. Tämän tutkimuksen tulokset kertovat siitä, että uskonnolla on oppiaineena oma erityistehtävänsä eikä sen yleissivistyksellistä tärkeyttä voi liikaa korostaa. Uskonnon oppiaineen sisältöjen siirtäminen osaksi yhteiskuntaoppia aiheutti osassa tutkimukseen osallistuneista sellaisen reaktion, että tämän siirron vaikutuksesta uskonnon arvoa lukiossa jotenkin vähäteltäisiin. Näin ei kuitenkaan ole. Tässä kohtaa onkin syytä todeta, että ehdotetuilla muutoksilla ei ole tarkoituksen mukaista perustella oppiaineen poistamista opetussuunnitelmasta kokonaan. Suomalainen yhteiskunta tarvitsee katsomusaineiden opetusta yhä enemmän etenkin ylläpitääkseen eettisiä periaatteitaan. Lisäksi katsomusopetus takaa lapsille ja nuorille valmiudet elää dialogissa erilaisten ihmisten kanssa. Uskonto- ja katsomuslukutaitoon kuuluu uskontojen, katsomusten, symbolien, kulttuurien ja yhteiskuntien ymmärtäminen yleissivistävällä tavalla.¹²⁶ Se, että demokraattinen hyvinvointiyhteiskuntamme säilyy olemassa, edellyttää kykyä eläytyä toisen ihmisen asemaan. Demokraattisen järjestelmän säilymisen kannalta olennaisina taitoina voidaan pitää

¹²⁵ Katso sivu 27.

¹²⁶ Iivonen & Paulanto 2017, 39.

eettisten kysymysten esiin nostamista, humanististen tieteiden ja taiteiden ylläpitämää ajattelun vapautta ja vaihtoehtoisten näkökulmien esillä pitämistä.¹²⁷ Yhtenevää todellisuutta siitä, mitä uskonnonopettajat tämän tutkimuksen ilmiöstä käsittävät, ei ollut tarkoituksenmukaista rakentaa. Yhteisen suuntaviivan opettajien näkemyksistä pystyn kuitenkin sanoittamaan – kun ymmärrät uskontoja, ymmärrät yhteiskuntaa.

Tämän tutkimuksen tulokset ovat pääosin linjassa aiemman tutkimuksen kanssa. Kansainvälisen tutkimuksen mukaan uskonnonopetuksen yhteiskunnallista tehtävää on pidetty erityisen tärkeänä ja sitä on pyritty korostamaan yhä enemmän ja enemmän. Lisäksi uskonnonvapautta koskevien näkökulmien ja etenkin uskonnon- ja katsomusopetuksen roolin muokkaaminen universaalimmaksi kokonaisuudeksi on tullut yhä tärkeämmäksi teemaksi.¹²⁸ Suomessakin tehdyt aiemmat tutkimukset osoittavat, että nykyinen katsomusopetuksen malli ei vastaa 2020-luvun yhteiskunnan tarpeita halutulla tavalla. Etenkin katsomuksellisen yleissivistyksen ja -lukutaidon oppimisen tavoitteet eivät voi toteutua nykyisen oman uskonnonopetuksen mallin kautta tässä muodossaan, missä uskontoa opiskellaan eri oppimäärissä. Mitä moninaisemmassa yhteiskunnassa nuoret elävät, sitä enemmän he tarvitsevat työkaluja sen ymmärtämiseen. Tässä koulu ja etenkin lukio näyttävät suurta roolia. Sen sijaan uskonnollisen identiteetin muotoutuminen ja oman uskomuksen tai katsomuksen oppeihin perehtyminen jäävät vahvemmin uskonnollisten yhdyskuntien ja kodin vastuulle.¹²⁹ Aiempien tutkimusten tulokset ovat osoittaneet opettajien yleisesti kielteistä asennetta yhteistä katsomusoppiainetta kohtaan uskonnon ja elämänskatsomustiedon erilaisen luonteen vuoksi.¹³⁰ Siitä poiketen, tähän tutkimukseen osallistuneet opettajat kannattivat yhteistä katsomusoppiainetta.

Uskonnonopetus on vahvasti muutoksen äärellä. Silti sen erityisyyttä ja tärkeyttä lukiossa, etenkin yhteiskunnallisesta näkökulmasta, voi tämän tutkimuksen perusteella enemmän korostaa kuin vähätellä. Varmaa on se, että katsomusaineiden opetuksen suhteen ei ole helppoa saavuttaa kaikkia tyydyttävää ratkaisua. Monien eri uskontojen ja katsomusten opettaminen erillään toisistaan ei itsessään lisää suvaitsevaisuutta ja erilaisuuden ymmärrystä opiskelijoiden keskuudessa. Jatkuvasti lisääntyvä segregaatio lisää osaltaan tarvetta

¹²⁷ Grahn 2012.

¹²⁸ Patrick et al. 2018.

¹²⁹ Juusela, 2020.

¹³⁰ Haikala 2018.

yhtenäistää ja yhteiskunnallistaa katsomusopetusta lukiossa. Tämä avaa väylän myös jatkotutkimukselle. Yhteinen katsomusoppiaine tai oppiaineiden sisältöjen siirtäminen vaatii toteutuakseen lisää tutkimustietoa. Myös tämän tutkielman teemoja olisi tarpeellista tutkia vielä laajemmassa mittakaavassa, suuremmalla määrällä informantteja.

Maisterintutkielman toteuttaminen on ollut opettavainen, antoisa ja mielenkiintoinen kokemus. Oma osaamiseni on karttunut erityisesti haastattelun tekemiseen, toteuttamiseen ja analysointiin, sekä metodien opiskeluun ja niistä sopivimman tavan valintaan liittyen. Tämän lisäksi kirjallisuuteen ja aiempaan tutkimukseen perehtyminen on lisännyt tietotaitoani ja asiantuntijuuttani tässä itselle tärkeässä aihepiirissä. Kyselyhaastattelun toteuttaminen oli minulle ensimmäinen laatuaan ja aineiston kerääminen kirjallisesti onnistui alun epävarmuuksien jälkeen hyvin. Alkuperäisen suunnitelman mukaan aineistoa oli tarkoitus kerätä suullisten haastatteluiden avulla, mutta koronapandemian muuttaessa toimintatapoja erityisesti koulumaailmassa, päädyin keräämään sen kirjallisessa muodossa kyselyhaastattelun avulla. Edellisestä johtuen en saanut koottua tarpeellista määrää tutkimukseen osallistuvia lukion uskonnonopettajia alkuperäisessä aikataulussa kokoon. Loppujen lopuksi sain koottua tarvittavan määrän aineistoa ja sen jälkeen tutkielman teko onnistui ilman vastoinkäymisiä ja oli kokonaisuudessaan inspiroiva matka. Oman tulevan ammattini näkökulmasta oli erityisen mielenkiintoista pureutua itselle tärkeään aiheeseen ja kerätä aineistoa uskonnonopettajana lukiossa työskenteleviltä tulevilta kollegoilta.

Tutkimuksessa esiin nousseita tuloksia ja etenkin opettajien tarvetta muutokselle voidaan akuutisti edes hieman helpottaa, sillä tutkimukseni valmistumisen kanssa samoihin aikoihin on otettu käyttöön tässäkin tutkielmassa aineistona käytetty lukion uusi opetussuunnitelma. Uudessa opetussuunnitelmassa oppiaineiden välistä yhteistyötä on parannettu lisäämällä mahdollisuuksia laaja-alaisten opintokokonaisuuksien toteuttamiseen lukiossa. Tämän lisäksi katsomuksellisen moninaisuuden teemat ovat aiempaa korostuneemmassa roolissa. Myös muut toimijat tuottavat monipuolisia tukimateriaaleja dialogitaitojen, uskonto- ja katsomuslukutaidon ja monikulttuurisuuden teemojen käsittelyyn. Esimerkiksi Kulttuuri- ja uskontofoorumi FOKUS ry on alkusyksystä 2021 julkaissut dialogikasvatusta tukevat verkkosivut, joiden avulla näihin teemoihin liittyviä kysymyksiä sekä vastauksia, tukimateriaaleja ja järjestettäviä koulutuksia on koottu samaan osoitteeseen. Lisäksi opetushallitus tekee jatkuvasti uutta materiaalia verkkosivuilleen muun muassa näiden

teemojen käsittelyn tueksi. Enää toivomisen varaa jää sen suhteen, että suuri materiaalipankki löytää tiensä kaikkien sitä tarvitsevien tahojen käsiin ja teemojen tasavertainen käsittely oppilaitoksissa tätäkin kautta voidaan taata. Lisäksi aika näyttää, kuinka uuden opetussuunnitelman mukainen mahdollisuus yhä enenevään oppiaineiden väliseen yhteistyöhön ja laaja-alaisuuteen uskonnon ja yhteiskuntaopin välillä todella toteutuu.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Lähteet ja apuneuvot

Internetlähteet

- Grahn, Malin (2012). *Demokratia edellyttää eläytymiskykyä*. Vieraskynä. Helsingin Sanomat 7/2012. <https://www.hs.fi/paakirjoitukset/art-2000002544808.html> (luettu 18.3.2021).
- Haikala, Topias (2018). *Eri uskontojen ja elämäkatsomustiedon opettajat vastustavat yhteistä katsomusainetta*. Kirkko ja kaupunki 9.1.2018. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/miten-katsomusaineiden-opetus-tulisi-jarjestaa-ei-ainakaan-yhdistamalla-aineita-sanovat-opettajat#1ea76043> (luettu 2.7.2021).
- Helsingin yliopisto – *Tutkimusetiikka*. <https://www.helsinki.fi/fi/tutkimus/vastuullinen-tiede/tutkimusetiikka> (luettu 10.8.2021).
- Innanen, Tapani & Anuleena Kimanen (2018). Moninaisuudesta uusi normaali suomalaisiin kouluihin. *Teologinen tiedekunta, Teologinen: ajankohtaista*. <https://www.helsinki.fi/fi/uutiset/koulutus-kasvatus-ja-oppiminen/moninaisuudesta-uusi-normaali-suomalaisiin-kouluihin> 1 (luettu 13.11.2020).
- Juusela, Pauli (2020). ”Kouluun tarvitaan yhteinen uskonto- ja katsomustieto” – Onko näin? Kirkko ja kaupunki 12.2.2020. <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/kouluun-tarvitaan-yhteinen-uskonto-ja-katsomustieto-onko-nain-#1ea76043> (luettu 2.7.2021).
- Konttori, Johanna (2018). *Uskontolukutaito ja suomalainen uskonnontutkimus*. Uskonnontutkija – Religionsforskaren, 2018-12-21, Vol. 7 (2). <https://journal.fi/uskonnontutkija/article/view/77407/38556> (luettu 24.2.2021).
- Kähkönen, Esko (2015). Uskontolukutaito kansalaistaidoksi. Mielipide 11.9.2015. *Suomen kuvalehti*. <https://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/mielipide-kotimaa/uskontolukutaito-kansalaistaidoksi/> (luettu 23.2.2021).
- LOPS 2021. *Opetushallitus: Lukion opetussuunnitelman perusteet* (2019). https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/lukion_opetussuunnitelman_perusteet_2019.pdf (luettu 30.10.2020).
- Mattila, Marianne (2020). *Suurin osa suomalaisista muuttaisi koulujen uskonnonopetusta – elämäkatsomustiedon opettaja: ”Uskonto sanana voi olla jollekulle iso peikko”*. Yle.fi 2020/1. <https://yle.fi/uutiset/3-11143116> (luettu 5.9.2020).
- Mikkola Eelis & Vesa Åhs. *Mitä katsomuksella tarkoitetaan?* <https://www.oph.fi/fi/opettajat-ja-kasvattajat/mita-katsomuksella-tarkoitetaan> (luettu 10.7.2021).
- Opetushallitus – *Usein kysyttyä*. <https://www.oph.fi/fi/usein-kysyttya/mita-ovat-opintopisteet-opintojaksot-ja-moduulit-ja-mika-niiden-suhde-nykyisiin> (luettu 27.1.2021).

Saaranen-Kauppinen, Anita & Anna Puusniekka (2006). *KvaliMOTV – Menetelmäopetuksen tietovaranto* (Verkojulkaisu). Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. <https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/kvali/index.html> (luettu 20.1.2021).

Taira, Teemu (2019). *Suvivirsi ja kristinuskon ”kulttuuristuminen” katsomuksellisen monimuotoisuuden aikana*. Uskonnontutkija – Religionsforskaren, 8. <https://journal.fi/uskonnontutkija/article/view/83000> (luettu 30.10.2020).

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Hyvinvointi- ja terveyserot: yhdyskuntasuunnittelu. <https://thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus/hyvinvointi/yhdyskuntasuunnittelu> (luettu 16.4.2021).

Kirjallisuus

Alasuutari, Pertti (1994). *Laadullinen tutkimus*. Tampere: Vastapaino.

Anttila, Pirkko (2006). *Tutkiva toiminta ja ilmaisu, teos, tekeminen*. Hamina: Akatiimi.

Bader, Veit (2007). *Secularism or Democracy? Associational Governance of Religious Diversity*. IMISCOE Research. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Hellström, Martti (2008). *Sata sanaa opetuksesta: keskeisten käsitteiden käsikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus.

Holm, Kristiina (2012). *Ethical, Intercultural and Inreligious Sensitivities – A Case Study of Finnish Urban Secondary School Students*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.

Huusko, Mira & Susanna Paloniemi (2006). *Fenomenografia laadullisena tutkimussuuntauksena kasvatustieteissä*. Kasvatus 2006, vuosikerta 37, Nro 2. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos, 162–173.

Iivonen Pekka & Virpi Paulanto (toim.) (2017). *Uudistuva uskonnonopetus*. Helsinki: Kirjapaja.

Jokinen, Kimmo & Kimmo Saaristo (2006). *Suomalainen yhteiskunta*. 2., uudistettu painos. Helsinki: WSOY.

Jyrhämä, Riitta, Martti Hellström, Kari Uusikylä & Pertti Kansanen (2016). *Opettajan didaktiikka*. Jyväskylä: PS-Kustannus.

Kallioniemi, Arto & Juha Luodeslampi (toim.) (2005). *Uskonnonopetus uudella vuosituhanella*. Helsinki: Kirjapaja Oy.

Ketola, Kimmo, Tuomas Martikainen & Teemu Taira (toim.) (2018). *Uskonnon sosiologia*. Eetos-julkaisu 20. Turku: Painosalama Oy.

Kroksmark, Tomas (1987). *Fenomenografisk didaktik*. Väitöskirja. University of Gothenburg.

Kuula, Arja (2006). *Tutkimusetiikka: aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.

- Kyllästinen, Samuli (2019). *Uskonnonopetuksen suunta. Pääkaupunkiseudun lukiolaisten ajatuksia uskonnonopetuksesta ja oppiaineen tulevaisuudesta 2010-luvulla*. Pro-gradu. Helsingin yliopisto.
- Löfström Jan, Arja Virta & Ulla-Maija Salo (2017). *Valppaaksi kansalaiseksi - yhteiskuntatiedollisen opetuksen taito ja teoria*. Helsinki: Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Malik, Kenan (2013). *Monikulttuurisuus*. Suomentanut Tapani Kilpeläinen & Pasi Saukkonen. Tallinna: Eurooppalaisen filosofian seura ry.
- Metsämuuronen, Jari (2005). *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä*. Helsinki: International Methelp.
- Metsämuuronen, Jari (2008). *Laadullisen tutkimuksen perusteet*. Helsinki: International Methelp.
- Norris, Pippa & Ronald Inglehart (2011). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide: 4. The End of Secularisation*. Cambridge University Press.
- Patrick, Margaretta, Vanessa Gulayets & Carla Peck (2017). A Call for a Teachers Professional Learning and the Study of Religion in Social Studies. *Canadian journal of education*. 2017-01-01, Vol.40, 603-637.
- Poulter, Saira (2013). Kansalaisena maallistuneessa maailmassa. Koulun uskonnonopetuksen yhteiskunnallisen tehtävän tarkastelua. *Suomen ainedidaktisen tutkimusseuran julkaisuja, ainedidaktisia tutkimuksia 5*. Väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Poulter, Saira (2014). Uskonnon lukutaito maailmankansalaisuuteen kasvamisessa, julkaisussa J. Murtovuori *Moniarvoinen oppilaitos: Kokemuksia ja näkemyksiä kirkon oppilaitostyöstä*. Helsinki: Kirkkohallitus, 41–50.
- Pyysiäinen, Markku (2008). Tunnustuksellisesta uskonnon opetuksesta oman uskonnon opetukseen. Teos A. Kallioniemi, A. Toom, M. Ubani, H. Linnansaari & K. Kumpulainen (toim.) *Ihmistä kasvattamassa: Koulutus – Arvot – Uudet avaukset: Professori Hannele Niemen Juhlakirja*. Kasvatusalan tutkimuksia 40. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura.
- Räsänen, Antti (2006). *Koulun uskonnonopetus – Suomalaisten käsitykset uskonnonopetuksen luonteesta ja sisällöstä*. Helsinki: Suomalainen teologinen kirjallisuusseura.
- Sihvola, Juha (2011). *Maailmankansalaisen uskonto*. Keuruu: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Sollo, Josefiina (2019). *Muuttunut uskonnonopetus laajemman yhteiskunnallisen muutoksen ytimessä. Tarkastelua opetushallituksen vuonna 2018 antaman ohjeen pohjalta*. Kandidaatintutkielma. Helsingin yliopisto.

- Sollo, Josefiina (2020). *Tavoitteena hyvä elämä. Lukion evankelisluterilaisen uskonnon ja yhteiskuntaopin yhtenevät oppiainesisällöt*. Opettaja työnsä tutkijana - seminaarityö. Helsingin yliopisto.
- Stroumsa, Sarah (2015). 'The Father of Many Nations': Abraham in Al-Andalus, Teoksessa: Ryan Szpiech, toim., *Medieval Exegesis and religious difference: Commentary, Conflict, and community in the Premodern Mediterranean*. Fordham Press, 29-39.
- Syrjälä, Leena, Eija Syrjäläinen, Sirkka Ahonen & Seppo Saari (1994). *Laadullisen tutkimuksen työtapoja*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi (2018). *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu painos*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Åhs, Vesa (2020). *Worldview and Interactive Education: A Case Study of Partially Interactive Religious Education and Secular Ethics Education in a Finnish Lower Secondary School Context*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto.

Liitteet

Liite 1. Saatekirje

SAATEKIRJE 1/2021 Helsinki

Hyvä lukion uskonnonopettaja!

Olen Josefiina ja opiskelen Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa uskonnon ja yhteiskuntaopin aineenopettajaksi. Teen maisterintutkielmani kartoittaen uskonnonopetuksen erityispiirteitä oppiaineena sekä suhdetta yhteiskuntaoppiin. Tulokset antavat tietoa tutkimattomasta näkökulmasta ja sen antia voidaan hyödyntää myös yhteiskunnallisessa keskustelussa uskonnonopetuksen roolista ja tarpeellisuudesta.

Maisterintutkielmani toteutetaan kyselyhaastatteluna, johon kutsun sinut osallistumaan. Osallistuminen merkitsee liitteenä olevan kyselylomakkeen täyttämistä ja palauttamista, vastauksia tullaan käyttämään ainoastaan tämän tutkielman aineistona.

Tutkielman tekemiseen on saatu asianmukainen lupa. Antamasi vastaukset käsitellään nimettöminä ja ehdottoman luottamuksellisesti. Kenenkään vastaajan tiedot eivät paljastu tuloksissa.

Sähköiseen kyselylomakkeeseen vastaamiseen on aikaa viikko ja siihen kuluu noin 20 minuuttia. Kirjoita vastauksesi oheiseen word-tiedostoon ja palauta se minulle sähköpostilla osoitteeseen josefiina.sollo@helsinki.fi **perjantaihin 12.2.2021 mennessä.**

Maisterintutkielmani ohjaajana toimii Helsingin yliopiston kirkkososiologian professori Anne Birgitta Pessi anne.b.pessi@helsinki.fi. Maisterintutkielmani tullaan julkaisemaan osoitteessa ethesis.helsinki.fi. sen valmistuttua vuonna 2021.

Jos sinulla tulee mitä tahansa kysyttävää tutkielmaani liittyen, ota ihmeessä yhteyttä.

Ystävällisin terveisin,

Josefiina Sollo

puh. 0505836121

Liite 2. Kyselyhaastattelulomake

Helsingin yliopisto – Teologinen tiedekunta

Josefiina Sollo

Ohjaaja: Anne Birgitta Pessi

OSA I: PERUSTIEDOT

Päivämäärä ja aika:

Ikä:

Sukupuoli:

Kuinka kauan olet toiminut uskonnon opettajana lukiossa?

Muut opetettavat aineet?

Kuvaile uskonnonopettajuuttasi yhdellä sanalla:

OSA II: AVOIMET KYSYMYKSET

Vastaa muutamalla lauseella tai halutessasi pidemmin.

1. Mikä on mielestäsi uskonnonopetuksen tärkein tehtävä lukiossa?
2. Millaisena näet uskonnon oppiaineen ydinluonteen?
3. Mitkä ovat mielestäsi huomattavimmat muutokset uskonnon aineenopetuksessa oman opettajuutesi aikana?
4. Mikä on mielestäsi lukion uskonnonopetuksen nykyisessä mallissa kaikkein toimivinta?
5. Mitä siinä haluaisit muuttaa?
6. Jos uskonto oltaisiin poistamassa lukion opetussuunnitelmasta kokonaan, miten argumentoisit sen puolesta?

7. Millainen on näkemyksesi mukaan uskonnonopetuksen suhde opiskelijan kansalaiskasvatukseen?
8. Mikä on mielestäsi uskonnonopetuksen yhteiskunnallinen merkitys?
9. Uskonnon ja yhteiskuntaopin oppiaineiden yhteneviä teemoja ovat muun muassa *yhteisö, arvot, vastuullinen yhteiskunnan osallisuus ja ihmisoikeudet*. Millaisia ajatuksia tämä sinussa herättää?

OSA III: VÄITTEET

Ota kantaa väitteeseen lauseella tai muutamalla.

1. Uskonnonopetus lukiossa auttaa opiskelijaa ymmärtämään erilaisia kulttuureja.
2. Lukion uskonnonopetuksen sisällöt ovat välttämätön osa nuoren kasvua yhteiskunnan vastuulliseksi jäseneksi.
3. Uskonnonopetusta ei ole syytä lopettaa, mutta uskontojen kulttuurisidonnaisuutta voitaisiin yhtä hyvin opettaa osana yhteiskuntaopin oppiainetta.
4. Täysipainoiseksi kansalaiseksi kasvaminen edellyttää henkisen ja spirituaalisen ulottuvuuden tuntemusta, jota uskonnonopetus sisältää.
5. Yleinen katsomusopetus tai uskontoa koskevien teemojen siirtäminen osaksi yhteiskuntaoppia on ainoa tulevaisuutta kestävä vaihtoehto.